

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка

Природничо-географічний факультет

Кафедра загальної та регіональної географії

Радіна Вікторія Дмитрівна

ГЕОГРАФІЯ РОСЛИННИЦТВА У СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ

Спеціальність 014.07 Середня освіта (Географія)

Галузь знань: 01. Освіта

Кваліфікаційна робота

на здобуття освітнього ступеню магістра

Науковий керівник

_____ О. Г. Корнус

кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної
та регіональної географії

«__» _____ 2020 року

Виконавець

_____ В. Д. Радіна

«__» _____ 2020 року

Суми 2020

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. РОСЛИННИЦТВО ЯК ГАЛУЗЬ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА.....	6
1.1. Головні особливості географії рослинництва	6
1.2. Роль рослинництва у сільському господарстві України	10
1.3. Загальна характеристика сільського господарства Сумської області та місця рослинництва у ньому.....	12
РОЗДІЛ 2. ГАЛУЗЕВА СТРУКТУРА РОСЛИННИЦТВА СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	17
2.1. Галузева структура рослинництва за структурою посівних площ.....	17
2.2. Галузева структура рослинництва за виробництвом основних культур	21
2.2.1. Зернові та зернобобові культури	21
2.2.2. Технічні культури.....	23
2.2.3. Кормові культури	24
2.2.4. Овочеві, плодові та ягідні культури	26
РОЗДІЛ 3. ТЕРИТОРІАЛЬНА СТРУКТУРА РОСЛИННИЦТВА СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	30
3.1. Географія вирощування зернових та зернобобових культур	30
3.2. Географія вирощування технічних культур	42
3.3. Географія вирощування кормових культур.....	48
3.4. Географія овочівництва та вирощування плодів і ягід	41
РОЗДІЛ 4. ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ.....	55
ВИСНОВКИ.....	61
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	64
ДОДАТКИ.....	69

ВСТУП

Сьогодні розвиток рослинництва є ключовим у сільському господарстві України. Рослинництво, передусім зернове виробництво має суттєвий вплив не тільки на розвиток сільського господарства, а й на деякі суміжні галузі харчової та легкої промисловості, а також на життєвий рівень населення. У зв'язку з потребою стабільного забезпечення держави харчовим і фуражним зерном, технічними, кормовими та овоче-баштанними культурами, плодами та ягодами, регіональні дослідження сільського господарства сьогодні є важливими і актуальними.

Провідною галуззю сільського господарства в Україні є землеробство. Воно охоплює усі рослинницькі галузі, що представлені вирощуванням тієї чи іншої сільськогосподарської культури чи їх груп. Разом з тим землеробство (рослинництво) є сировинною базою для розвитку іншої галузі сільського господарства – тваринництва.

Рослинництво є головною галуззю сільськогосподарського виробництва і в Сумській області. Його територіальна та галузева структури досить динамічна, з'являються нові культури, які масово вирощуються в області, разом з тим, посівні площі інших сільськогосподарських культур, традиційних для рослинницького комплексу області, скорочуються або повністю вилучаються зі структури рослинництва. Все це й визначило актуальність та мету даної кваліфікаційної роботи.

Метою даної роботи є визначення стану, географічних особливостей і сучасних тенденцій розвитку рослинництва у Сумській області.

Завдання:

1. дати загальну характеристику рослинництва як галузі сільського господарства;
2. дослідити територіальну структуру рослинництва Сумської області;
3. вивчити галузеву структуру рослинництва Сумської області;

4. показати можливості використання матеріалів кваліфікаційної роботи у освітньому процесі.

Об'єкт дослідження – рослинництво (землеробство) як галузь сільського господарства Сумської області.

Предмет дослідження – сучасні особливості територіальної та галузевої структури рослинництва (землеробства) Сумської області.

Джерельну базу дослідження склали: наукові публікації, довідники з даної теми, статистичні щорічники «Сільське господарство України», статистичні збірники «Рослинництво України», «Рослинництво Сумської області», власні розрахунки і спостереження.

Для опрацювання зібраної інформації були використані наступні **методи наукового географічного дослідження:** статистичний, порівняльно-географічний, аналіз різноманітних літературних джерел, картографічний та аналітичний.

Наукова новизна роботи полягає подальшому розвитку географічної вивченості сучасної територіальної та галузевої структури рослинництва Сумської області

Практичне значення роботи. Матеріали кваліфікаційної роботи мають інтерес для учнів, студентів-географів, вчителів та викладачів географії. Вони можуть бути використані в шкільному курсі географії «Україна і світове господарство» (9 кл.). Також матеріали роботи можуть бути використані у вузівському курсі «Економічна і соціальна географія України», «Географія Сумської області», «Географічне краєзнавство» тощо. Результати дослідження можна використати при розробці стратегії соціально-економічного розвитку Лебединського району чи окремих ОТГ, сформованих на його території.

Апробація результатів кваліфікаційної роботи та публікації. Матеріали кваліфікаційної роботи пройшли апробацію на науковій конференції за підсумками науково-дослідної і науково-методичної роботи кафедр Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка у 2019 р. (Суми, 2020) та науковій конференції «П'яті Сумські наукові

географічні читання» (Суми, 2020). За результатами роботи було опубліковано 1 статтю і 1 тези доповіді у матеріалах названих наукових конференцій.

Структура роботи зумовлена особливостями мети та завдань наукового дослідження. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1. РОСЛИННИЦТВО ЯК ГАЛУЗЬ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА

1.1. Головні особливості географії рослинництва

Сільське господарство утворює первинний сектор господарства і відноситься до найстаршого виду людської діяльності. Характерною рисою сільського господарства, зокрема рослинництва є те, що його виробничі процеси визначаються біологічними законами. Відтак сьогодні час сільськогосподарське виробництво сконцентровано переважно у помірному і жаркому поясі. Сільгоспугіддя, тобто оброблювані землі і пасовища, займають 4,8 млрд. га (37% всієї площі суші). Найнижча частка сільськогосподарської освоєності території у Австралії і Океанії (майже 1/5), натомість у Європі (близько 1/2) і Азії (понад 2/5 загальної площі) вона значно вища. У структурі сільгоспугідь світу переважають пасовища (70%), на ріллі припадає 28%, а на багаторічні насадження (сади, плантації) – лише 2% сільськогосподарських земель.

За загальною площею сільгоспугідь виділяються Китай, Австралія, США і Росія, а за площею ріллі – США (185 млн. га), Індія (160), Росія (134) і Китай (95), Канада (46), Казахстан (36), Україна (34 млн. га). Найбільшими масивами пасовищних земель володіють Австралія, Китай, США, Казахстан і Аргентина. В середньому на душу населення у світі припадає 0,3-0,4 га ріллі (рис. 1.1).

Основною галуззю рослинництва в усіх країнах залишається зернове господарство. За останні 50 років збори зерна в світі збільшилися в три рази, перевищивши 2 млрд. т на рік. Майже половину світового урожаю зерна щорічно отримують країни Азії, чверть – Північної Америки, решта – Європа та інші материки. Головні зернові культури світу – пшениця, рис і кукурудза.

Пшениця – найдавніша хлібна культура. У країнах Азії виробляють 2/5 світової продукції пшениці, Європа і Півн. Америка дають по 1/6

загальносвітового збору пшениці. На перше місце за валовим збором пшениці вийшов Китай, за ним слідує Індія та, США, Франція і Росія. Рис вирощують переважно на поливних землях. Це дуже трудомістка культура і рисосіяння характерно для густонаселених тропічних і субтропічних районів (Китай, Індія, Індонезія).

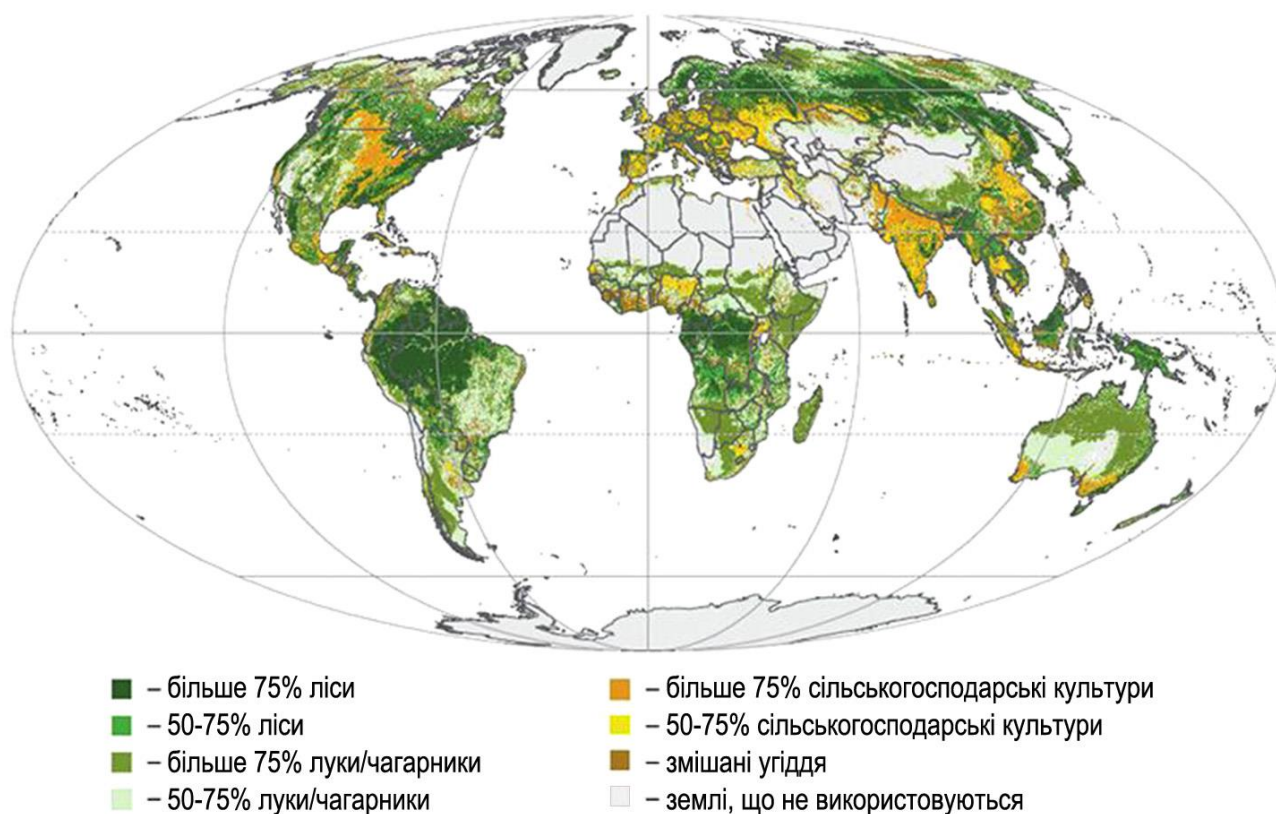

Рис. 1.1. Співвідношення природної рослинності і сільгоспугідь у світі [48]

Кукурудза – субтропічна американська рослина набула сьогодні великого значення не тільки як продовольча, але і як кормова та технічна культура. Найважливіший район виробництва – Півн. Америка (2/5 світового бору), де особливо виділяються США (рис 1.2). Другий за значенням район – Азія (1/4 збору), де найбільші урожаї отримує Китай (табл. 1.1). Великі врожаї кукурудзи характерні для Бразилії, Мексики та деяких країн Європи, у т.ч. України.

У харчуванні населення світу здавна велику роль відіграють олійні культури. Вони дуже різноманітні за складом: соєві боби, олійний льон, рапс, арахіс, соняшник, маслина (оливки), олійна пальма. Соєві боби – стародавня китайська продовольча культура, що у ХХ в. отримала новий імпульс до

Дві цукроносні культури (цукрова тростина і цукровий буряк) забезпечують виробництво цукру. З цукрової тростини отримують $\frac{3}{5}$ світового цукру. Раніше його вирощували переважно на плантаціях, створених європейськими колонізаторами в Центральній і Південній Америці, в Азії. Зараз Азія поставляє $\frac{2}{5}$, Південна Америка – $\frac{1}{3}$, Центральна Америка – лише $\frac{1}{10}$ світового збору цукрової тростини. Головні виробники тростинного цукру – Бразилія, Індія, Китай. Основні виробники цукрових буряків – Франція, США, Німеччина та Україна, тобто раїни помірного поясу.

До технічних культур відносяться волокнисті рослини (бавовник, льон-довгунець, коноплі, джут, сизаль), що стимулюють організм (тютюн, кава, какао-боби, чайний кущ), каучуконоси. З давніх-давен величезне значення мали ті волокнисті культури, продукція яких використовується для одержання тканин, передусім бавовник. Бавовник вимогливий до тепла і вологи, значна частина його посівів зосереджена на зрошуваних землях. Середньорічне виробництво бавовни-волокна у світі – 20 млн. т., а найбільшими його валовими зборами виділяються Китай, США та Індія. Кращими сортами довговолокнутого бавовнику славиться Єгипет.

Вирощування каучуконосів, головним чином бразильської гевеї, – відносно нова галузь, що виникла лише в XIX ст. Перші плантації гевеї були створені в Пд. Америці, але пізніше Азія стала основним районом виробництва натурального каучуку. Особливо виділяються в цьому відношенні Таїланд, Індонезія і Малайзія.

Головні стимулюючі культури – кава, какао-боби і чай. Ці товарні багаторічні культури вирощують на плантаціях в тропічних і субтропічних регіонах. Географія виробництва кави і какао-бобів різко змінилася в XX в. Головним районом виробництва кави стала Південна і Центральна Америка ($\frac{2}{5}$ світового збору кави), де лідирують Бразилія і Колумбія. Африка стала основним виробником какао-бобів. Провідне місце з їх збору належить Кот-Д'Івуару, далі йдуть Бразилія, Гана, Індонезія і Нігерія. Виробництво чаю

традиційно розвивається в Азії (3/5 світового збору), де культура чайного куща існує близько 5 тис. років (Китай).

1.2. Роль рослинництва у сільському господарстві України

Сільське господарство – це комплекс взаємозв'язаних галузей, які у своїй сукупності утворюють збалансовану систему, що підпорядкована стабільному нарощуванню продовольчої продукції рослинництва і тваринництва. Обидві основні галузі сільськогосподарського виробництва включають сукупність підприємств, що виробляють певні види продукції, які задовольняють певні потреби суспільства у продуктах харчування, а промисловості – в сировині.

Основною галуззю сільського господарства є рослинництво, що займається, головним чином, вирощуванням культурних рослин задля виробництва населення продуктами харчування. Також рослинництво забезпечує тваринництво кормами та багато галузей промисловості (харчову, комбікормову, парфумерну, фармацевтичну, текстильну та ін.) – сировиною рослинного походження. Динаміка співвідношення обсягів виробництва продукції рослинництва та тваринництва, за 2010-2019 рр. показані на рис. 1.3.

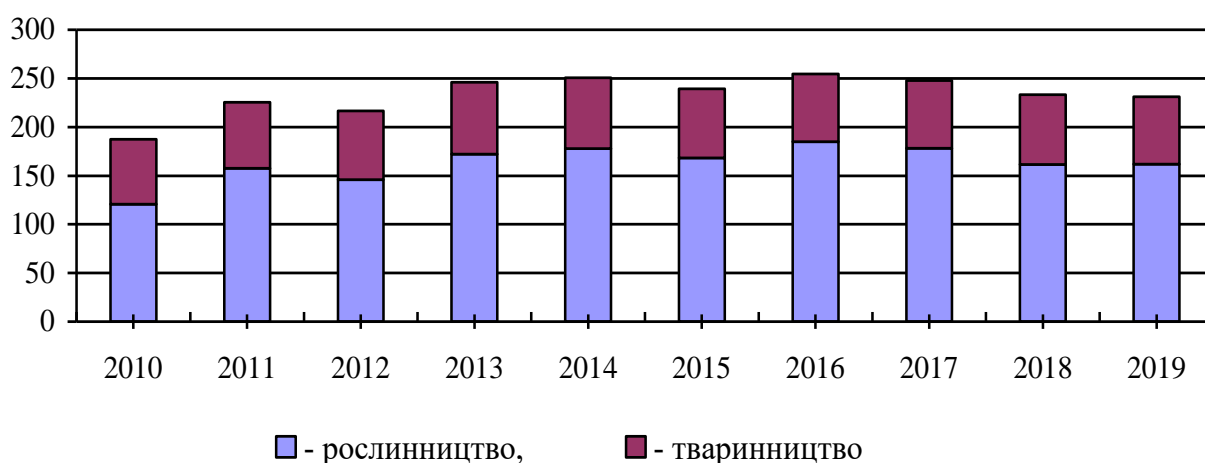

Рис. 1.3. Співвідношення обсягів виробництва продукції рослинництва і тваринництва сільського господарства України (млрд. грн.)

Порівнюючи 2010 і 2019 роки відзначаємо, що виробництво продукції сільського господарства зросло з 187,5 до 231,1 млрд. грн. (у постійних цінах

2010 р), у т.ч. виробництво продукції рослинництва зросло на 25,5% (з 120,6 до 161,9 млрд. грн.), а тваринництва – лише на 3,3% (з 66,9 до 69,2 млрд. грн.). Причому сільгосп підприємства виробляють основну (69,9%) частину продукції рослинництва, тоді як на господарства населення припадає 33,9%.

Виробництво основних сільськогосподарських культур період 2007-2016 рр. значно збільшилось: значно зросли обсяги виробництва зернових та зернобобових культур (на 75,5 %), насіння соняшнику (на 110 %) і плодів та ягід (на 93,3 %); незначного підвищення зазнали картопля (на 7%) та овочі (14,3%). Але, суттєво зменшились обсяги виробництва цукрових буряків – на 53,9 %. Таким чином, за аналізований період, при загальному збільшенні посівних площ на 191 тис. га (0,79%) виробництво основних сільгоспкультур збільшилось на 49044 тис. т (63%), що свідчить про більшу ефективність використання посівних площ та підвищення урожайності основних сільськогосподарських культур.

Протягом 2017-2019 рр. посівні площі зросли іще на 1,5% (з 27585 до 28001 тис. га). Натомість виробництво продукції рослинництва зросло значно більше – на 10,9% (до речі, виробництво продукції рослинництва за цей же час скоротилося на 1,4%).

За 2005-2019 рр. значно збільшилися посівні площі відведені під урожай соняшнику (з 3743 до 5928 тис. га), натомість посівні площі інших сільськогосподарських культур – зменшились. Наприклад, скорочення площ цукрових буряків склало близько 70 %, кормових культур – на 53,8 %, картоплі – на 13,5%, овочевих культур (відкритого ґрунту) – на 4,1%.

Разом з тим, виробництво основних сільськогосподарських культур за вказаний період значно збільшилось: суттєво зросли обсяги виробництва зернових та зернобобових культур (у 2 рази), насіння соняшнику (у 3,2 рази), овочів (на 24,7%) і плодів та ягід (на 20,2 %); незначно підвищилися валові збори картоплі (на 4%) та. Натомість суттєво зменшились обсяги виробництва цукрових буряків – на 51,2 %.

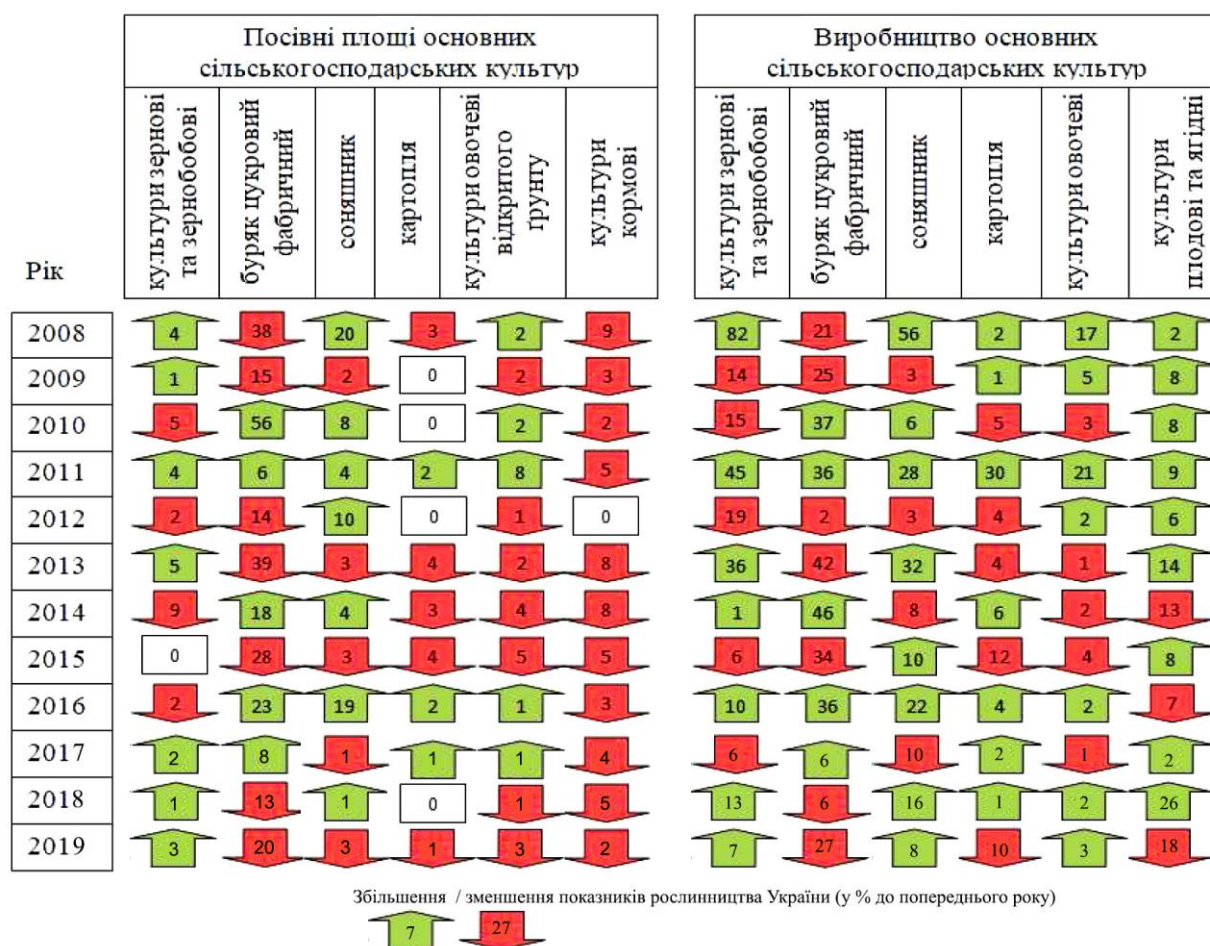

Рис. 1.4. Динаміка посівних площ та виробництва основних сільськогосподарських культур в Україні [6, 42]

Інакше кажучи, при загальному збільшенні посівних площ протягом 2005-2019 рр. на 7% (з 26044 до 28001 тис. га), виробництво основних сільськогосподарських культур збільшилось значно суттєвіше. Це свідчить про ефективніше використання посівних площ та підвищення урожайності основних сільськогосподарських культур.

1.3. Загальна характеристика сільського господарства Сумської області та місця рослинництва у ньому

До 1990 р. основою сільського господарства Сумської області було тваринництво [29]. На нього у 1990 році припадало 53,6% всієї валової

продукції сільського господарства у регіоні. Проте у 1990 р. співвідношення змінилося на користь рослинництва, частка якого в загальному обсязі продукції тоді становила 51,2%. У 2004 році частка тваринництва склала всього лише 38,8%, у 2006 році – 46,1%. І сьогодні провідне положення в сільському господарстві області займає рослинництво, частка якого у валовій продукції сільського господарства перевищує 80%, натомість частка тваринництва постійно скорочується (табл. 1.2). Якщо у 2017 р. вона становила 14,6%, то у 2018 р. уже 13,4%, а у 2019 р. – лише 18,1%.

При цьому частка господарств населення найбільш вагомою є саме у тваринництві, де за підсумками 2018 р. вона складала 62,3% вартості продукції, а за результатами 2019 – зросла до 63,5%. Тоді як у рослинництві ця частка у 2018 р. становила менше 22%, а за 2019 р. вона й узагалі скоротилася до 15,8%.

Таблиця 1.2

Продукція сільського господарства Сумської області в господарствах усіх категорій (у постійних цінах 2016 р.), млн. грн. [41, 42]

Структура продукції сільського господарства	2017		2018		2019	
	млн.грн.	%	млн.грн.	%	млн.грн.	%
Продукція сільського господарства	27107,7	100	30168,2	100	30175,6	100
Продукція рослинництва	23155,9	85,4	26135,0	86,6	26215,6	13,1
у т.ч. господарства населення	4390,7		4262,5		4145,6	
Продукція тваринництва	3951,8	14,6	4033,2	13,4	3960,0	86,9
у т.ч. господарства населення	2484,9		2564,9		2513,9	

Протягом 1990-2010 рр. сільське господарство області зазнало немалих труднощів. Наприклад, за підсумками 2006 р. обсяг виробництва продукції сільського господарства до рівня 1990 р. становив 49,1%. Однак останніми

роками агровиробництво в області суттєво зросло, майже досягнувши рівня 1990 р. При цьому виробництво продукції рослинництва у 2018 р. склало 135,9%, а тваринництва – лише 36,1% до рівня 1990 р. Відповідно, валове виробництво окремих видів продукції рослинництва у розрахунку на одну особу збільшилося (крім деяких культур, наприклад, цукрових буряків, а тваринництва – зменшилося, знову ж таки, з деякими винятками, наприклад, виробництво яєць (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Виробництво основних видів продукції сільського господарства у Сумській області, кг на одну особу [9, 11, 30, 36, 42]

Види продукції	Роки								
	1985	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2018	2019
Зерно	1058,5	1318,6	982,6	728,5	906,2	1134,5	3339,3	4109,1	4124
Цукрові буряки	1592,6	2077,8	1180,1	581,9	521,7	287,6	66,7	128,8	38,3
Соняшник	14,6	18,7	27,5	30,3	22,2	110,6	421,4	570,9	723
Картопля	922,5	656,5	439,9	698,3	742,7	839,8	955,3	919,9	885
Овочі	162,3	134,0	70,7	103,7	113,2	131,7	169,1	182,1	189
М'ясо	105,4	107,4	64,4	50,8	45,7	34,6	41,0	61,3	43,9
Молоко	671,9	716,2	511,9	361,1	403,4	368,9	375,6	377,7	368,6
Яйця, шт.	373,0	372,0	212,7	214,4	300,9	229,6	373,7	360,0	382

У 2006 р. в сільському господарстві області було зайнято 28,8 тис. осіб, що складало 5,3% найманих працівників, які трудилися в економіці Сумщини. Функціонувало 377 сільськогосподарських підприємств, із них господарських товариств – 251, приватних підприємств – 81, виробничих кооперативів – 18, державних підприємств – 7, підприємств інших форм власності – 11. Також в області діяло 798 фермерських господарств.

У 2016 р. в сільському господарстві було зайнято лише 16 тис. осіб, однак це становило уже 6,2% від усіх найманих працівників регіону. Станом на 1.01.2019 р. у Сумській області було 1034 агроформування, з них 385 сільськогосподарських підприємств, у т.ч.: 271 товариство, 86 приватних підприємств, 9 виробничих кооперативів, 10 державних підприємств і 649 фермерських господарств [45]. Як бачимо, у 2019 р. порівняно з 2006 р. [30]

кількість фермерських господарств скоротилося на 149 одиниць, а порівняно з 1995 р. – на 307 одиниць.

Найбільша кількість таких господарств зареєстрована зараз у Буринському районі (91), а також Сумському та Роменському районах (у кожному більше 60 господарств). У користуванні фермерських господарств в області знаходиться 120,2 тис. га сільгоспугідь, що становить 7,1% їх загальної площі і 115,3 тис. га (9,4%) ріллі.

Якщо у 2006 р. основна частина (79,3%) посівних площ у фермерських господарствах зайнята під зернові, то у 2017 р. їх частка (разом із зернобобовими культурами) зменшилася до 63,1%, натомість частка земель, відведених під посіви соняшнику зросла з 3,4% до 21,4%. За останні 10 років частка поголів'я великої рогатої худоби, що утримується у фермерських господарствах, зросла з 2% до 3,7%, у т.ч. корів з 1,5% до 2,9%, частка поголів'я свиней не змінилася – 1,5%, а овець і кіз – скоротилася з 1,8% до 1,0%.

Сьогодні фермерські господарства виробляють невелику частину сільськогосподарської продукції області: зернових і зернобобових – 11,9% (у 2018 р. – 10,3%, у 2006 р. – 11,3%), соняшнику – 10,7% (у 2018 р. – 11,6%, у 2006 р. 8,8%). Натомість фермери практично припинили вирощувати картоплю і овочі – (у 2018 р. було по 0,1%) та цукрові буряки (у 2018 р. – 50,4%; у 2006 р. – 13,1%).

Сьогодні у фермерських господарствах утримується 4,6% від усього поголів'я ВРХ, 1,8% поголів'я свиней, 0,3% овець та кіз. Ними вироблено 1,1% м'яса (у забійній вазі) (у 2018 р. було 1,7%, у 2006 р. – 0,5%), 4,9% молока (у 2018 р. було 4,3%, у 2006 р. – 1,3%).

Від загальноукраїнського виробництва продукції сільського господарства Сумська область дає 4,4% посідаючи 10-е місце серед регіонів України. Область дає 4,9% продукції рослинництва (10-е місце) і 2,8% продукції тваринництва (16-е місце) України. За підсумками 2019 р. область дає 5,9% валового збору зернових і зернобобових культур (у 2017 р. – 6%), 0,4% цукрових буряків (у 2017 р. – 1,7%, у 2006 р. – 4%), 5,1% соняшнику (у 2017 р.

– 4,2%, у 2006 р. – 0,6%), 4,7% картоплі (у 2017 р. – 5%), 2,1% овочів (у 2017 р. – 2%), 0,8% загальноукраїнського збору плодів та ягід.

У Сумській області утримується 4,4% загальноукраїнського поголів'я ВРХ (11-е місце), 2% поголів'я свиней (21-е місце), 2,4% поголів'я птиці (14-16 міся).)

Також у регіоні виробляється 1,9% (17-е місце) загальноукраїнського м'яса (у 2017 р. – 2%, у 2006 р. – 4,2%), 4,1% (11-12-е місце) молока (у 2017 р. було 4%), 2,5% виробництва яєць (17-18-е місце), 5,6% (6-е місце) меду (у 2017 р. – 4,7%, у 1990 р. – 3,1%) і 1,2% (11-12-е місце) загальноукраїнського виробництва вовни (у 2017 р. – 1,1%, у 1990 р. – 2,4%) [42, 49].

Продукція сільського господарства (у постійних цінах 2016 р.) у 2019 р. склала 30175,6 млн. грн., що складає 4% від валової продукції сільського господарства України (у 2017 р. було 4,4%). Між категоріями господарств виробництво продукції розподіляється наступним чином (табл. 1,4).

Таблиця 1,4

Продукція сільського господарства Сумської області у 2019 р. млрд. грн. [42]

Продукція сільського господарства		продукція рослинництва		продукція тваринництва	
підприємства	господарства населення	підприємства	господарства населення	підприємства	господарства населення
77,9	22,1	84,2	15,8	36,5	63,5

РОЗДІЛ 2. ГАЛУЗЕВА СТРУКТУРА РОСЛИННИЦТВА СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Рослинництво Сумщини має всі необхідні передумови для ефективного функціонування та розвитку. Ґрунтово-кліматичні умови регіону досить сприятливі для вирощування більшості сільськогосподарських культур. Виробництво продукції рослинництва важливе не тільки для задоволення потреб населення у продуктах харчування, а і для виготовлення кормів для ведення тваринництва. Рослинництво області має також значний експортний потенціал, перш за все, з експорту зернових культур. Наприклад, у 2017 р. експорт зернових становив 980,2 тис. т, що у 2,2 рази більше, ніж у 2016 р. У структурі експорту зернових переважає кукурудза (68,8%). Основна частина експортних поставок у 2017 р. була спрямовано до країн Європи – 37,4%, Азії – 37,2%, Африки – 24,5% (у 2016 р. географія експорту зернових культур була дещо іншою – 39,6% експортних поставок зернових було відвантажено до Африки, 29,6% – до Азії і 27,8% – до країн Європи).

2.1. Галузева структура рослинництва за структурою посівних площ

Традиційно галузева структура рослинництва розраховується через співвідношення площ, що відводяться під посіви тих чи інших сільськогосподарських культур, або через обсяги виробництва останніх. Сьогодні основна частка посівних площ припадає на зернові та зернобобові (54,1%) і технічні (32,7%) культури (додаток А). Структура посівних площ Сумської області за основними групами культур наведена у табл. 2.1.

Цікавим є співвідношення між сільськогосподарськими культурами всередині названих у табл. 2.1 їх основних груп. Як бачимо з додатку А, основна частина посівних площ сьогодні відводиться під кукурудзу. Сумська область стала одним провідних вітчизняних регіонів кукурудзівництва. У 2019

році площі під кукурудзою на зерно в усіх категоріях господарств області становили 406,7 тис. га, а валовий збір цього виду зерна у залікові вазі досяг майже 3,3 млн. т. За площами, зайнятими кукурудзою на зерно, Сумська область посідає 4-е місце в Україні.

Таблиця 2.1

Посівні площі сільськогосподарських культур у Сумській області (усі категорії господарств; тис. га) [41]

Рік	Зернові та зернобобові культури	Технічні культури	Картопля та овоче-баштанні культури	Кормові культури
1985	689,1	153,9	115,2	429,5
1990	609,8	162,4	100,6	489,9
1995	601,5	146,8	86,5	448,1
2000	548,5	104,9	90,3	315,8
2005	539,7	86,9	78,0	203,3
2010	616,9	187,1	73,8	112,4
2015	668,3	295,4	69,2	81,0
2017	613,7	371,3	72,0	78,5
2018	641,6	372,9	71,2	74,0
2019	681,2	352,2	70,0	68,8

Під посіви кукурудзи на зерно у 2020 р. було відведено 412,2 тис. га ріллі (у 2018 р. – 367,9 тис. га), що перевищує площу під усіма іншими зерновими і зернобобовими культурами разом узятими. У структурі посівів сільськогосподарських культур в Сумській області за 2019 рік частка кукурудзи на зерно перевищує 34%. Найбільші площі під вирощування цього виду зерна відводяться у сільськогосподарських підприємствах Білопільського (37,6 тис. га), Буринського (30,6 тис. га), Роменського (50,0 тис. га), Сумського (32,3 тис. га) районів.

Площі, відведені під урожай інших сільськогосподарських культур у 2020 р. показані на рис. 2.1.

Рис. 2.1. Орієнтовна структура посівних площ у Сумській області станом на 27.01.2020 р. [36]

Як бачимо з рис. 2.1, у регіоні переважають посівні площі, відведені під кукурудза та соняшник. Загальна посівна площа в Сумській області у 2014 р. складала 1086,3 тис. га, у 2016 р. вона зросла до 1114,9 тис. га, у 2018 р. – до 1159,7 тис. га, а у 2020 р. іще на 12,7 тис. га – до 1172,4 тис. га. Із 2000 по 2019 роки посівна площа змінювалася непропорційно для різних груп культур. Так, за вказаний час, площі, відведені під посіви зернових і зернобобових, зросли на 131,7 тис. га (з 548,5 до 680,2 тис. га). Основну частину у їх складі починає займати кукурудза на зерно – 406,7 тис. га (59,8 % площ, відведених під посіви зернових і зернобобових культур), хоча пріоритетним для Сумщини в рослинництві завжди було вирощування озимої пшениці, під урожай якої у 2016 р. було відведено 218,6 тис. га, а у 2018 р. – лише 181,6 тис. га.

Площа під посівами технічних культур з 2001 по 2018 р. в Сумській області збільшувалась, перш за все, завдяки збільшенню посівних площ ріпаку, сої і соняшнику. Завдяки цим культурам за вказаний період площа

посівів технічних культур у регіоні зростає у 3 рази і досягла 372,8 тис. га. Основну частину (52%) посівних площ технічних культур у регіоні займає соняшник на зерно – 242,2 тис. га. Протягом 2014-2019 рр. площі сільгоспугідь, що відведені під цю культуру, зросли на 66,3 тис. га. Зростають також площі, відведені під сою (від 52,5 тис. га у 2010 р. до 137 тис. га у 2018 р.), яка вийшла за цим показником на друге місце серед технічних культур.

Відповідно посівна площа кормових культур за період з 2001 по 2019 рр. зменшилась у 5 разів із 259,4 тис. га до 74,0 тис. га, а землі, які використовувались для цих культур раніше, пішли в обробіток під зернові та, особливо, технічні культури (рис. 2.2). Посіви соняшника та сої набагато перевищують посівні площі, що відводяться під урожай традиційних і найбільш відповідних природним умовам Сумщини цукрових буряків (посівна площа у 2019 р. лише 950 га, навіть у 2018 р. вона була 6,3 тис. га) і картоплі (58,2 тис. га) разом узятих.

Рис. 2.2. Динаміка структури посівних площ у Сумській області

У сучасних умовах у відсотковому співвідношенні на зернові та зернобобові культури припадає 58,7%, на технічні культури – 30,4% і на кормові культури – 5,9% посівних площ (решту угідь відведено під урожай коренеплодів і бульбоплодів, овочевих та баштанних культур). Якщо порівняти ці частки з аналогічними, але станом на 1990 рік, то тоді на зернові та зернобобові культури припадало 44,7%, на технічні культури – 21,3%, на

кормові – 34%. Це свідчить про те, стрімко збільшилась посівні площі, зайняті під зернові й зернобобові культури та технічні культури, натомість часка сільгоспугідь, відведених під кормові культури, різко скоротилась.

2.2. Галузева структура рослинництва за виробництвом основних культур

У Сумській області вирощується широкий спектр культур усіх основних груп сільськогосподарських рослин. Серед них зернові культури (в т.ч. озимі і ярі зернові, кукурудза на зерно), технічні культури (у т.ч. цукрові буряки, соняшник, ріпак, соя), овоче-баштанні культури, картоплю і кормові культури).

2.2.1 Зернові та зернобобові культури

Під зерновими і зернобобовими культурами у 2019 р. в області було зайнято 681,2 тис. га (у 2020 р. під власне зернові культури планувалося відвести 661,0 тис. га, з них на ярі зернові та зернобобові – 487,1 тис. га), що на 15% більше, ніж у 2000 р. Валовий збір зерна (у вазі після обробки) у 2019 р. становив 4,433 млн. т і був одним із самих високих за останні роки (табл. 2.2). Сьогодні валовий збір зерна в області набагато перевищує розрахунковий показник – 1 т зерна на людину. Урожайність зернових культур у 2019 р. становила 65,1 ц/га (у 1990 р. – 31,1 ц/га). З таким показником урожайності зернових та зернобобових культур Сумщина увійшла до п'ятірки кращих регіонів України. Основні зернові культури, які вирощуються в Сумській області, – кукурудза на зерно, озима пшениця, яра пшениця, озиме жито, ярий ячмінь, овес; круп'яні культури: гречка, просо; зернобобові культури: горох, квасоля, вика, люпин солодкий.

Таблиця 2.2

Валове виробництво основних зернових культур у Сумській області (по всіх категоріях господарств, тис. т) [7]

Культури	2001	2005	2010	2015	2016	2017	2018	2019
Зернові, всього	1208,0	1119,0	1323,9	3739,8	3816,2	3686,2	4472,9	4432,6
Кукурудза на зерно	28,0	98,0	476,6	2342,4	2616,5	2387,9	3276,1	3251,3
Пшениця	574,0	480,0	535,8	1135,6	939,7	1030,8	909,9	897,0
у т.ч.: озима	549,0	436,0	505,4	1084,3	927,7	1021,6	897,2	875,6
яра пшениця	25,0	44,0	30,2	16,1	12,0	9,2	12,7	9,8
Ячмінь ярий	333,0	337,0	201,8	176,2	156,0	140,4	180,9	198,3
Жито озиме	107,0	71,0	36,4	25,7	18,1	26,9	20,7	16,3

Провідне місце у зерновому господарстві області займають ярі культури, на які припадає 71% усіх посівних площ регіону. Домінуючою у валовому зборі зерна є кукурудза, якої у 2019 р. зібрано 3,251 млн. т, що становить 73,2% усього валового збору зернових культур. За валовим виробництвом зерна кукурудзи Сумщина посідає 5-е місце серед регіонів України. Частка області у загальному виробництві зерна в Україні становить 9%. Середня врожайність кукурудзи на зерно у 2019 р. становила 80 ц/га, що на 9 ц/га менше порівняно з попереднім роком.

На другому місці серед зернових культур, як за розмірами посівних площ, так і за валовим збором, знаходиться озима пшениця (разом з тритикале). У 2018 р. з площі 189,1 тис. га цієї культури зібрано 897,0 тис. т, при середній урожайності – 50,3 ц/га (натомість ярої пшениці було зібрано 9,8 тис. т з площі 3,8 тис. га). Варто відзначити, що у зерновому господарстві області площі, відведені під урожай кукурудзи на зерно, постійно збільшуються, натомість посівні площі інших зернових – зменшуються. На жаль, також зменшуються площі, відведені під урожай гречки, проса та інших круп'яних культур. Наприклад, у 2018 р. гречку зібрано на площі лише 4,9 тис. га й намолочено 7 тис. т із середньообласним показником урожайності 14,4 ц/га.

2.2.2. Технічні культури

Серед технічних культур у рослинництві Сумської області найбільш популярними є соняшник та соя (табл. 2.3). У 2019 р. соняшник вирощували на площі 229,9 тис. га, звідки було отримано 775,8 тис. т насіння, що понад у 5 разів більше, ніж у 2010 р. і майже у 40 разів більше, ніж у 2001 р. Урожайність соняшнику протягом 2010-2019 рр. також збільшилася на 17,5 ц/га і склала у 2019 р. 32,8 ц/га. Посівні площі, відведені під урожай цієї культури, також зросли, хоча й не так суттєво, як це мало місце для кукурудзи на зерно.

Таблиця 2.3

Валове виробництво основних технічних культур у Сумській області (по всіх категоріях господарств, тис. т) [7]

Культури	2001	2005	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Соняшник	16,0	27,0	128,7	237,7	288,7	418,9	423,8	470,8	488,4	516,3	621,0	775,8
Соя	2,0	8,0	43,4	78,0	89,8	118,9	168,3	220,8	327,1	271,9	313,0	232,4
Цукровий буряк	778,0	644,0	335,6	821,6	585,2	30,9	77,1	74,6	79,2	252,3	140,1	41,5
Ріпак	1,5	8,7	45,2	29,6	52,7	70	58,7	23,7	8,42	46,44	51,5	41,8
у т.ч.: озимий	0,9	1,3	27,7	11,7	30,9	53	49,4	21,6	4,1	44,5	49,2	40,1
ярий	0,6	7,4	17,5	17,9	21,9	17	9,3	2,1	4,4	1,9	2,3	1,7

Сої у 2019 р. у Сумській області вироблено 232,4 тис. т, що вдвічі більше, ніж у попередньому році при урожайності 21,9 ц/га. Вирощування сої у регіоні зростає надзвичайно стрімкими темпами. У 2019 р. її зібрано у 7 разів більше, ніж у 2010 р. і 156 разів більше, ніж у 2001 р., коли валовий збір сої становив лише 2 тис. т. Швидкими темпами відбувалося і нарощування виробництва ріпаку. Якщо у 2001 р. валовий збір даної культури становив 1,5 тис. т, то у 2010 р. цей показник зріс до 45,2 тис. т, а у 2018 р. – до 51,5 тис. т. (у 2019 р. – 41,8 тис. т). Основне значення має озимий ріпак, насіння якого містить олію, що її використовують у лакофарбовій, миловарній, харчовій (маргариновій) та інших галузях промисловості.

Натомість виробництво інших, більш традиційних для області технічних культур, перш за все, цукрових буряків, суттєво скоротилося (хоча в окремі

роками у буряківництві спостерігалось деяке поживлення, зумовлене незначним відродженням цукрової промисловості). У 2018 р. в області було зібрано 140,1 тис. т цукрових буряків (додаток Б), що у 2,4 рази менше, ніж у 2010 р. і 5,6 рази менше, ніж у 2001 р. У 2018 р. ця культура вирощувалася на площі лише 3,2 тис. га, проте її урожайність зросла до 440,9 ц/га, що на 38,5 ц/га більше порівняно із 2017 р. Натомість у 2019 р. під цукрові буряки було відведено лише 995 га, з яких було зібрано 41,5 тис. т. урожаю, при урожайності 438,3 ц/га

З інших технічних культур, що вирощуються у Сумській області у незначній кількості, варто відзначити льон-довгунець та коноплі. Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х років льон-довгунець збирали з площі 5-8,5 тис. га, а коноплі – 3-5,5 тис. га. У 2015 р. було зібрано 3,6 тис. т насіння льону-довгунця і 5,9 тис. т волокна. Виробництво насіння конопель у 2017 р. становило 0,8 тис. т, а волокна – 1 тис. т.

2.2.3. Кормові культури

Вирощування кормових культур і картоплі в Сумській області стрімко скорочується. Якщо у 1990 р. на кормові культури припадало 36% посівних площ, а у 2000 р. – 29,8%, то у 2017 р. під урожай кормових культур було відведено лише 6,9% посівних площ, а у 2019 р. ця частка ще більше скоротилася – до 5,9%.

За період 1985-2019 рр. площа, з якої зібрано урожай картоплі, зменшилася з 95,7 до 58,2 тис. га, однак урожайність цієї культури зросла. Валовий збір картоплі в області у 2019 р. становив близько 1 млн. т, при урожайності 163,4 ц/га (у 2000 р. – 0,93 млн. т і 120 ц/га, а у 1990 р. – 0,94 млн. т і 112 ц/га відповідно). Її виробництво залишається стабільним протягом останніх 5-6 років.

При цьому у 2019 р. 99,5% валового збору картоплі припадало на господарства населення, що є найвищою часткою цієї категорії господарств

серед усіх сільськогосподарських культур. Сьогодні в області на 1 особу виробляється майже 900 кг картоплі(табл. 2.4). Сумська область посідає 9-е місце серед регіонів України за обсягами вирощування цієї культури (5% від загальноукраїнського виробництва) .

Таблиця 2.4

Виробництво основних видів продукції рослинництва на одну особу (кг) [9, 11, 12, 36, 40]

Культури	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Зернові та зернобобові	3152,7	3492,8	3339,3	3441,5	3352,9	4109,1	4124
Буряк цукровий фабричний	27,2	68,4	66,7	71,4	229,5	128,8	37,7
Соняшник	368,1	375,7	421,4	440,5	469,6	570,9	723
Картопля	959,4	1175,7	955,3	960,9	1007,2	919,9	885
Культури овочеві	166,4	172,2	169,1	180,8	167,2	182,1	189
Культури плодові та ягідні	14,1	14,7	15,4	14,1	15,5	19,5	17

Обсяги виробництва інших кормових культур у Сумській області наведено у табл. 2.5. За валовим збором серед культур цієї групи виділяються кормові коренеплоди (понад 3 млн. ц) і кормова кукурудза (понад 4 млн. ц).

Таблиця 2.5

Показники виробництва деяких кормових культур і картоплі у Сумській області* (по всіх категоріях господарств) [38, 40, 41]

Культури	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
<i>Площа, з якої зібрано урожай, тис. га</i>							
Картопля	62,6	59,9	57,4	57,6	59,5	59,2	58,2
Коренеплоди кормові	9,8	10,0	10,0	11,0	10,7
Буряк кормовий	0,6	0,5	0,5	0,5	0,5	10,7	9,7
Кукурудза кормова	18,3	16,7	15,5	14,0	14,5	13,3	11,3
Трави однорічні	18,5	17,2	15,9	14,1	14,8	15,4	10,8
у т.ч.: на сіно	12,7	13,0	11,3	10,1	11,3	10,5	7,4
на зелений корм	5,8	4,2	4,6	4,0	3,5	3,6	3,4
Трави багаторічні	32,4	32,5	31,2	37,2	35,6	32,6	33,8
у т.ч.: на сіно	24,2	25,4	24,5	29,2	28,0	31,4	28,4
на зелений корм	8,2	7,1	6,7	8,0	7,6	6,1	5,4
Сіножаті на сіно	155,5	169,5	163,8	133,1	124,7	165	132,6
<i>Валовий збір, тис. ц</i>							
Картопля	10918,8	13264,1	10683,8	10655,8	11073,7	1000,7	950,9
Коренеплоди кормові	2887,0	2986,0	2783,2	3459,9	3005,5
Буряк кормовий	210,2	180,9	177,6	136,7	132,1	3213,0	2655,3
Кукурудза кормова	5072,3	5059,0	5084,3	4753,1	4435,8	4409,3	3703,1

Трави однорічні	975,5	980,6	811,4	968,2	917,7	964,3	775,1
у т.ч.: на сіно	309,5	434,6	261,7	316,0	401,4	413,6	224,4
на зелений корм	666,0	546,0	549,7	652,2	516,3	550,7	550,7
Трави багаторічні	2387,8	2500,7	2539	3450,7	2662	2591,4	2361,2
у т.ч.: на сіно	868,6	999,4	1053,1	1393,0	1259,9	1453,6	1482,5
на зелений корм	1519,2	1501,3	1485,9	2057,7	1402,1	1137,8	878,7
Сіножаті на сіно	2725,3	2942,0	2735,4	2708,0	2764,2	2666,6	2586,7
<i>Урожайність з 1 га зібраної площі, ц</i>							
Картопля	174,5	221,5	186,0	185,0	186,2	169	163,4
Коренеплоди кормові	294,7	299,1	278,4	315,6	282,0		
Буряк кормовий	362,9	374,0	378,0	285,8	265,5	298,6	274,3
Кукурудза кормова	277,8	303,8	327,2	339,2	306,0	332,5	327,4
Трави однорічні							
у т.ч.: на сіно	24,4	33,4	23,2	31,2	35,6	39,1	30,1
на зелений корм	115,1	130,8	119,3	163,2	145,5	125,1	159,4
Трави багаторічні							
у т.ч.: на сіно	36,0	39,4	43,1	47,7	45,0	46,3	52,3
на зелений корм	185,3	212,0	222,2	256,3	185,0	185,6	164,7
Сіножаті на сіно	17,5	17,4	16,7	20,3	22,2	16,5	19,5

* До 2018 р. – цукровий буряк кормовий

2.2.3. Овочеві, плодові та ягідні культури

Виробництво *овочевих, плодових і ягідних культур* у Сумській області не є провідним. Наприклад, у 2018 р. овочі вирощувалися на площі 11,5 тис. га, їх виробництво склало 201,16 тис. т, а урожайність – 182,1 ц/га. У попередньому році виробництво овочів склало 183,9 тис. т при урожайності 165,0 ц/га (у 2016 р. – 188,7 ц/га) (табл. 2.6). У 2019 р. виробництво овочів незначно зросло – до 203,2 тис. т. У 2018 р. на Сумщині валове виробництво плодово-ягідної продукції склало 212 тис. ц, що на 42 тис. ц більше порівняно із 2017 р. З них 59% припадає на зерняткові культури, 24,5 – на кісточкові, і 15,6% – на ягідні культури [36].

Також у Сумській області у 2019 р. зібрано 3,1 тис. ц капусти цвітної та капуста броколі (урожайність 106,0 ц/га), 355,7 тис. ц. капусти головчастої (урожайність 251,4 ц/га), 0,1 тис. т. кропу (урожайність 78,7 ц/га), 0,2 тис. ц петрушки (урожайність 107,2 ц/га), стільки ж щавелю (урожайність 98,2 ц/га), 50,9 тис. ц солодкого стручкового перцю (урожайність 120,9 ц/га), 0,7 тис. ц гіркого стручкового перцю (урожайність 41,2 ц/га), 204,8 тис. ц огірків

(урожайність 163,0 ц/га), 8,8 тис. ц баклажанів (урожайність 135,1 ц/га), 400,0 тис. ц. помідорів (урожайність 237,2 ц/га), 250,1 тис. ц столових гарбузів (урожайність 246,7 тис. ц), 169,5 тис. ц кабачків (урожайність 136,4 ц/га), 45,9 тис. ц часнику (урожайність 92,5 ц/га), 184,0 тис. ц цибулі ріпчастої (урожайність 152,8 ц/га), 7,9 тис. ц цибулі-порею та інших цибулинних (урожайність 68,7 ц/га), 0,3 тис. ц зеленого гороху (урожайність 21,4 ц/га), 174,0 тис. ц моркви (урожайність 170,2 ц/га), 174,2 тис. ц столового буряку (урожайність 205,0 ц/га), 0,5 тис. ц редиски (урожайність 104,6 ц/га), 16,6 тис. ц динь (урожайність 43,6),

Таблиця 2.6

Показники виробництва деяких овочевих, плодкових і ягідних культур у Сумській області (по всіх категоріях господарств) [34, 37-40]

Культури	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
<i>Площа, з якої зібрано урожай, тис. га</i>							
Культури овочеві	10,2	10,3	10,0	10,6	11,1	11,5	10,8
Культури баштанні продовольчі	1,5	1,7	1,8	1,3	1,4	1,1	...
Культури плодкові та ягідні	3,5	3,5	3,5	3,5	3,4	3,4	3,5
у т.ч.: зерняткові	1,7	1,7	1,7	1,7	1,6	1,8	1,9
кісточкові	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9
культури ягідні	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,7	0,6
<i>Валовий збір, тис. ц</i>							
Культури овочеві	1894,2	1943,1	1891,6	2004,4	1838,7	1821,0	2000,5
Культури баштанні продовольчі	97,7	125,2	137,0	80,7	47,2	74,7	...
Культури плодкові та ягідні	159,9	164,5	171,7	155,6	170,1	212,0	176,5
у т.ч.: зерняткові	82,3	92,3	94,7	89,7	92,1	126,0	91,8
кісточкові	43,7	40,4	45,1	34,3	45,9	52,0	54,4
культури ягідні	33,0	31,3	31,3	31,0	31,4	33,0	32,2
горіхи	0,6	0,6	0,6	0,6	0,7	1,1	1,1
Виноград	2,2	2,1	2,1	2,1	2,1	1,7	2,2
<i>Урожайність з 1 га зібраної площі, ц</i>							
Культури овочеві	184,9	189,4	189,3	188,7	165,0	201,16	184,9
Культури баштанні продовольчі	63,7	75,3	77,1	59,8	34,9	69,5	...
Культури плодкові та ягідні	50,1	52,0	53,9	49,4	55,0	69,0	56,8
у т.ч.: зерняткові	48,9	55,1	56,1	54,3	58,7	70,0	55,8
кісточкові	50,1	46,3	51,7	39,1	52,3	59,4	61,3
культури ягідні	52,6	50,2	50,1	49,8	49,4	47,1	50,2
горіхи	16,9	15,5	16,8	17,1	18,0	30,0	31,0
Виноград	84,1	80,6	80,3	79,5	81,0	65,7	86,1

В області працюють близько 20 сільськогосподарських підприємств різних форм власності, що займаються вирощуванням плодів та ягід. Варто

відзначити, що обсяги вирощування плодово-ягідної продукції у Сумській області сьогодні суттєво перевищують аналогічні показники, що спостерігалися на початку 2000-х років, коли в регіоні вирощувалось не більше 50 тис. ц плодово-ягідної продукції¹ на рік. Однак поки що вони не досягають урожаїв 1985-1989 рр., – тоді такої продукції вироблялося понад 800 тис. ц. Площі плодкових і ягідних насаджень в області у 1990 році становили 17,9 тис. гектарів, з них: у сільськогосподарських підприємствах – 11,4 тис. гектарів (64%), господарствах населення – 6,5 тис. гектарів (36%). Валове виробництво плодів та ягід становило 38,3 тис. тонн [21].

Площа, з якої було зібрано урожай плодово-ягідної продукції, у 2019 році була 3,5 тис. га, що дещо більше, ніж у 2017 р., коли вона становила 3,4 тис. га, але у 2,4 рази менше, порівняно із 2000 р. і у 6,7 рази менше, порівняно із 1990 р., коли такої продукції вирощувалося на площі більше 20 тис. га. Збір плодово-ягідної продукції за підсумками 2019 р. склав 176,5 тис. ц, що менше, ніж у попередньому році – 212,0 тис. У 2017 р. збір становив 170,1 тис. ц (що на 9,3% більше, ніж у попередньому році) при урожайності 55,0 ц/га. У 2018 р. середня урожайність зросла до 69,0 ц/га (на 14 ц/га більше порівняно із 2017 р.). Зокрема у 2018 р. вироблено продукції зерняткових культур в обсязі 12,6 тис. т (на 3,4 тис. т більше порівняно із 2017 р.). У свою чергу продукції кісточкових насаджень зібрано 5,2 тис. т (на 0,6 тис. т більше порівняно із 2017 р.), а урожайність при цьому становила – 59,4 ц/га, або на 7,1 ц/га більше, ніж у 2017 р. Ягідники забезпечили виробництво на рівні 3,3 тис. т (на 0,2 тис. т більше порівняно із 2017 р.). У 2019 р. урожайність плодово-ягідних культур скоротилася до 56,8 ц/га (на 0,2 тис. т більше порівняно із 2017 р.).

Так само, як і у випадку з картоплею, понад 90% валового збору овочів, плодів і ягід припадає на господарства населення (табл. 2.7). Натомість понад 90% валового збору як зернових і зернобобових, так і технічних культур припадає на сільськогосподарські підприємства. На Сумщині вирощують

¹ Найменший урожай плодів і ягід було зібрано у 1999 р. – лише 17,4 тис. ц, хоча площа, з якої зібрано цей урожай, була у 3,4 рази більшою, ніж сьогодні. У 1999 р. зафіксована і найменша урожайність плодкових і ягідних культур – 1,5 ц/га.

плодові та ягідні культури здебільшого особисті селянські господарства. Наприклад, за підсумками 2019 року в області з площі 3,16 га було зібрано майже 18,0 тис. тонн ягід за врожайності 56,8 ц/га, у т.ч. числі особистими селянськими господарствами з площі 2,53 га було зібрано 17,0 тис. тонн ягід за врожайності 67,3 ц/га. Загалом потреба області в плодово-ягідній продукції за рахунок власного виробництва забезпечується лише на третину.

Таблиця 2.7

Співвідношення основних продукції рослинництва за категоріями господарств
(у % до валового збору) [11, 34, 40]

	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Сільськогосподарські підприємства							
Культури зернові та зернобобові	94,2	94,0	93,7	93,8	93,0	93,6	92,5
Буряк цукровий фабричний	–	79,2	82,5	82,9	94,9	91,8	...
Соняшник	96,7	96,4	96,4	96,7	96,1	97,1	96,9
Картопля	1,3	1,2	1,2	0,8	0,7	0,5	0,5
Культури овочеві	3,6	3,4	3,1	2,2	1,8	0,7	1,5
Культури плодові та ягідні	9,1	14,7	9,9	8,2	10,1	8,7	3,4
Господарства населення							
Культури зернові та зернобобові	5,8	6,0	6,3	6,2	7,0	6,4	7,5
Буряк цукровий фабричний	100,0	20,8	17,5	17,1	5,1	8,2	...
Соняшник	3,3	3,6	3,6	3,3	3,9	2,9	3,1
Картопля	98,7	98,8	98,8	99,2	99,3	99,5	99,5
Культури овочеві	96,4	96,6	96,9	97,8	98,2	99,3	98,5
Культури плодові та ягідні	90,9	85,3	90,1	91,8	89,9	91,3	96,6

У Сумській області спостерігається позитивна тенденція до вирощування нішових сільськогосподарських культур, зокрема в регіоні закладено промислові ділянки лохини та горіхів. У 2018 р. у програмі державної підтримки виноградарства, садівництва і хмелярства взяли участь три суб'єкти господарювання: ПП АФ «Обрій Сад», ТОВ «Сумський сад», підприємець Самофалов Д.М. (Роменський район) та ТОВ АФ «Інберрі» (Великописарівський район). Зазначеними підприємствами висаджені саджанці суниці, малини, лохини, горіху волоського та фундука, за що вони отримали компенсацію витрат у розмірі 660,8 тис. грн. Загалом у 2018 р. суб'єкти господарювання регіону отримали коштів за цим напрямом на суму 716,2 тис. грн. [36].

РОЗДІЛ 3. ТЕРИТОРІАЛЬНА СТРУКТУРА РОСЛИННИЦТВА СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Диференціація агроґрунтових та агрокліматичних умов в межах Сумської області, різна кількість ріллі, соціально-економічні та інші особливості зумовлюють географічні відмінності у розміщенні рослинництва, створюючи його територіальну структуру. Найбільша частка посівів сільськогосподарських культур у загальній площі адміністративної одиниці характерна для Білопільського, Буринського та Липоводолинського районів – понад 50%, а найменша – у Середино-Будському і Ямпільському – менше 20%. Розміщення зернових культур в адміністративних районах області нерівномірне, хоча у всіх районах сільгоспвиробники займаються зерновим господарством. Протягом останніх років, площа, з якої зібрано урожай зернових та зернобобових культур, у Сумській області збільшується.

3.1. Географія вирощування зернових та зернобобових культур

Найбільші посівні площі, зайняті під зернові та зернобобові культури, знаходяться у Роменському, Сумському, Глухівському, Білопільському і Конотопському районах (понад 40 тис. га в кожному). Ці ж райони отримали і найбільший валовий збір зерна. Так, у Роменському районі валовий збір зерна у 2017 р. перевищив 366,5 тис. т, у Глухівському він склав 331,4 тис. т, Конотопському – 274,2 тис. т, Білопільському – 280,3 тис. т, у Сумському – 294,7 тис. т. Натомість найвища урожайність зернових та зернобобових культур у 2017 р. спостерігалася у Кролевецькому районі, де вона склала 78,4 ц/га (при середньообласному показнику 62,6 ц/га). Високою – більше 70 ц/га – урожайність була також у Недригайлівському та Роменському районах.

У 2018 р. площа, з якої було зібрано урожай зернових, порівняно із попереднім роком зросла на 4,3% – до 570,8 тис. га, а у 2019 р. вона збільшилася до 680,2 тис. га.

Найбільші обсяги виробництва зернових і зернобобових культур були у Конотопському – 307,1 тис. т, Глухівському – 315,7 тис. т, Сумському – 342,3 тис. т і Білопільському – 365,4 тис. т районах, а у Роменському валовий збір урожаю цієї групи культур перевищив 558 тис. т. За підсумками 2018 р. середня урожайність зернових і зернобобових культур зросла до 73,3 ц/га, причому у Недригайлівському, Кролевецькому та Липоводолинському районах вона перевищила 80 ц/га, а у Роменському районі – 90 ц/га. У 2019 р. зернових і зернобобових скоротилося до 65,1 ц/га (рис. 3.1).

Для оцінки географічних відмінностей у обсягах вирощування зернових і зернобобових культур (а також у всіх наступних випадках) між різними адміністративними одиницями, з урахуванням площі земельних угідь у них, нами було обчислено значення індексу територіальної концентрації² валового збору урожаю культур названої групи.

Цей індекс показує географічну поляризацію у розвитку/розміщенні певного явища на території області й розраховується за формулою $I_{\text{ТК}} = \frac{p \cdot S}{s \cdot P}$, де $I_{\text{ТК}}$ – індекс територіальної концентрації, p – величина явища у певному адміністративному районі; P – величина явища у Сумській області; s – площа сільгоспугідь у районі; S – площа сільгоспугідь області).

Як бачимо (рис. 3.1), найвищі значення цього індексу характерні для Роменського, Липоводолинського, Білопільського і Буринського районів – 1,2-1,5. Найменше виробництво зернових і зернобобових культур сільгосп-підприємствами характерне для північних районів області – Шосткинського ($I_{\text{ТК}} = 0,57$), Ямпільського (0,56) і, особливо, Середино-Будського ($I_{\text{ТК}} = 0,43$).

² Значення індексу менше 1,0 свідчить про низьку концентрацію того чи іншого явища у певній адміністративній одиниці, якщо ж показник вище одиниці, можна говорити про високу, яка перевищує середньообласний рівень, його зосередженість тут (спеціалізацію певної адміністративної одиниці).

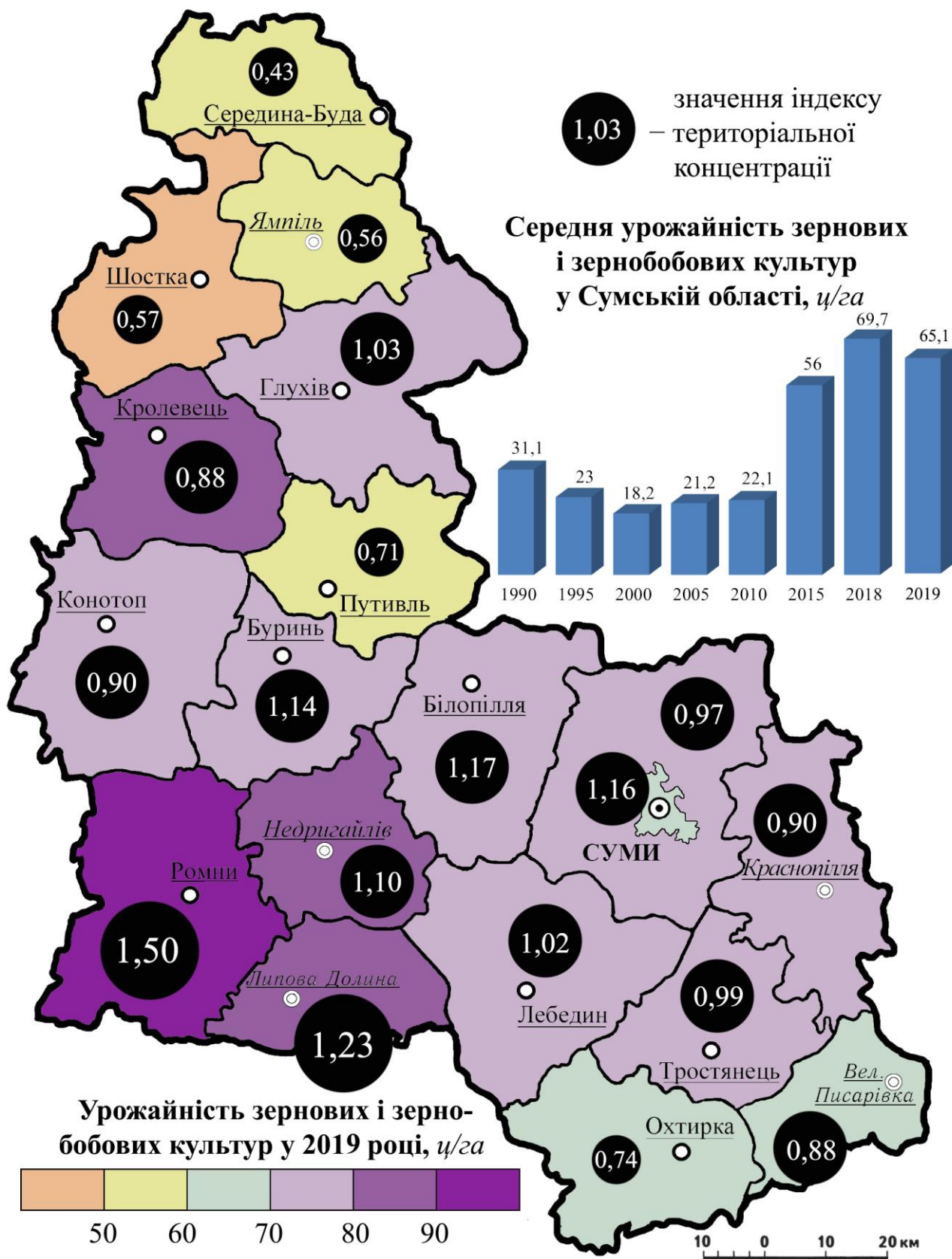

Рис. 3.1. Індекс територіальної концентрації вирощування сільськогосподарськими підприємствами зернових і зернобобових культур за адміністративними одиницями Сумської області ([4], зі змінами)

Як уже зазначалося (див. розділ 2), провідну роль у зерновому господарстві області відіграє кукурудза, яка займає площі більші, ніж усі інші зернові та зернобобові культури разом узяті. Поляризація вирощування цієї культури за адміністративними одиницями Сумської області є більшою, ніж групи зернових і зернобобових у цілому, – значення I_{TK} коливаються від 0,27 у Ямпільському районі до 1,36 – у Недригайлівському (рис. 3.2). Так само суттєво відрізняється і урожайність кукурудзи, яка тісно корелює з показниками територіальної концентрації її вирощування. Після Недригайлівського району, найбільша територіальна концентрація вирощування кукурудзи сільгосп підприємствами характерна для Роменського ($I_{TK} = 1,33$), Буринського (1,32) та Липоводолинського ($I_{TK} = 1,20$) районів.

За показниками валового збору, основні райони виробництва кукурудзи – Роменський, Глухівський і Білопільський (у 2006 р. такими були Охтирський, Великописарівський і Роменський), тобто південні лісостепові райони області). Урожай кукурудзи на зерно в цих районах у 2017 р. становив 272,1 тис. т, 196,6 тис. т і 188,4 тис. т відповідно. Посівні площі під кукурудзу найбільшими були у Роменському, Білопільському і Буринському районах (35,1 тис. га, 24,6 тис. га і 24,4 тис. га відповідно). Однак у останньому урожайність цієї культури склала 71,2 ц/га, при середньообласному показнику 75,7 ц/га. Найвищою ж урожайність кукурудзи на зерно в 2017 р. була у Глухівському районі, де вона перевищила 90 ц/га.

За підсумками 2018 р., середня урожайність кукурудзи на зерно у Сумській області зросла на 19,1% порівняно із попереднім роком – до 89,0 ц/га. Причому у сільськогосподарських підприємствах це зростання склало 19,4% (90,4 ц/га), а у господарствах населення – 4,1% (урожайність кукурудзи на зерно у господарствах цієї категорії була значно меншою – 58,6 ц/га). У 2019 р. урожайність кукурудзи на зерно скоротилася до 80 ц/га (рис. 3.2). Її було зібрано 3,25 млн. т з площі 406,7 тис. га.

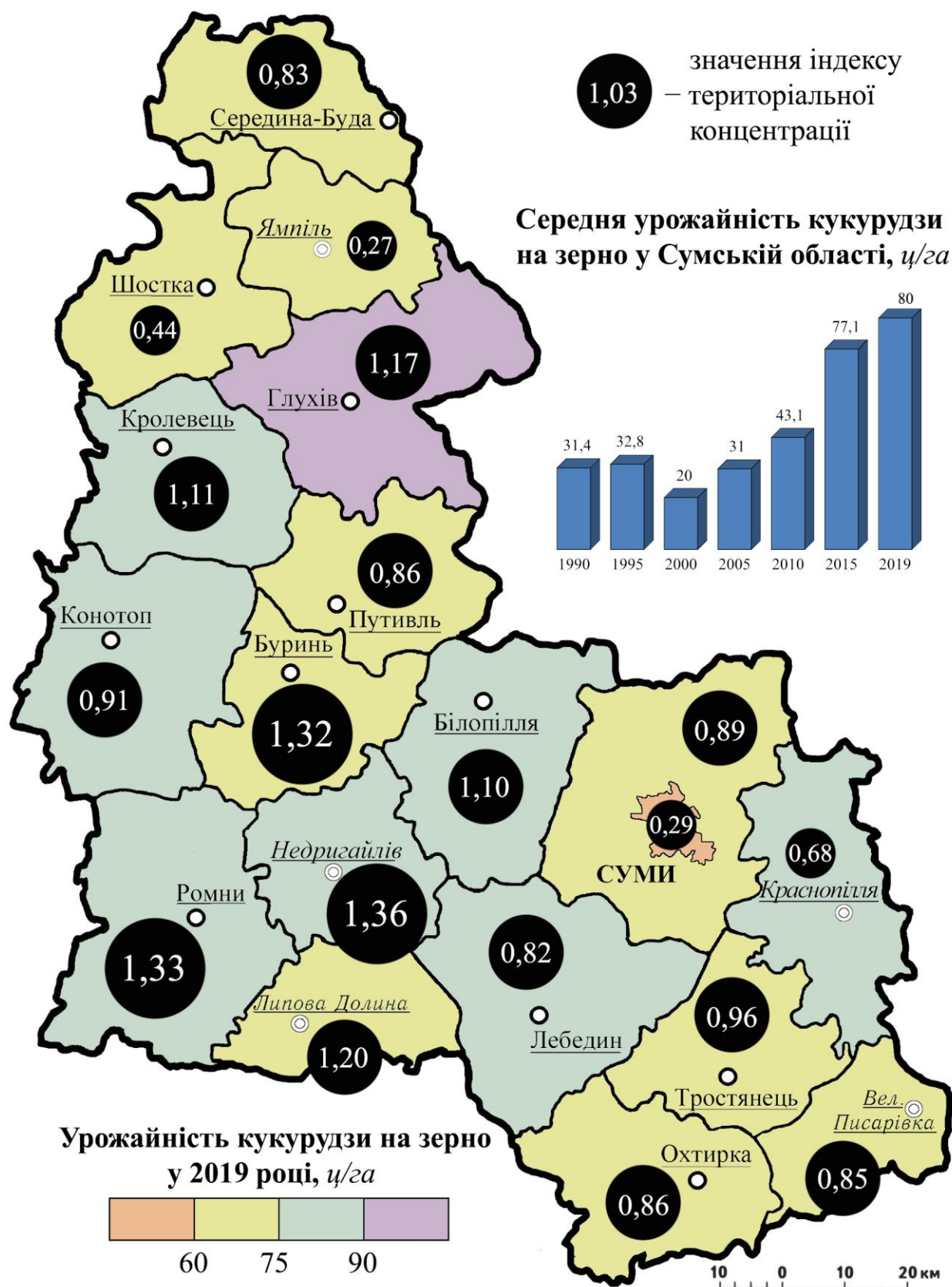

Рис. 3.2. Індекс територіальної концентрації вирощування сільськогосподарськими підприємствами кукурудзи на зерно за адміністративними одиницями Сумської області ([4, зі змінами])

За показниками вирощування озимої пшениці виділяються Сумський, Глухівський і Білопільський райони (у кожному під посіви цієї культури відводиться понад 15 тис. га). Для цих же районів, а також для Тростянецького характерні і найвищі значення I_{TK} вирощування озимої пшениці сільгоспприємствами (рис. 3.3): Глухівський ($I_{TK} = 1,57$), Сумський ($I_{TK} = 1,26$), Тростянецький ($I_{TK} = 1,21$), Білопільський ($I_{TK} = 1,17$). Територіальна концентрація вирощування озимої пшениці має ще більші відмінності у розрізі адміністративних одиниць, порівняно з вирощуванням кукурудзи на зерно. Значення I_{TK} коливаються від 0,25 у Середино-Будському районі до 1,57 – у Глухівському. У сільськогосподарських підприємствах Глухівського району, а також Конотопського і Кролевецького у 2017 р. була зафіксована і найвища урожайність озимої пшениці – 61-62 ц/га (при середньообласному показнику 53,2 ц/га). Натомість найнижчою вона була у Ямпільському 43,7 ц/га та Охтирському 44,4 ц/га районах.

За підсумками 2019 р., середня урожайність озимої пшениці у Сумській області зменшилася на 3,2% порівняно із попереднім роком – із 50 до 48,4 ц/га. Причому, якщо у сільськогосподарських підприємствах це зменшення склало 3,0% (51,5 ц/га), то у господарствах населення урожайність озимої пшениці навпаки зросла на 11,1%, але все одно була меншою – лише 40,0 ц/га.

У Сумському, Глухівському і Білопільському районах найбільшими є й посівні площі ярої пшениці. Шосткинський, Конотопський і Ямпільський райони вирізняються за посівами та виробництвом озимого жита, що визначається особливостями ґрунтових і кліматичних умов північних районів області. Значний збір озимого жита характерний також для Кролевецького і Середино-Будського районів. Основними районами вирощування ярого ячменю є Сумський, Конотопський і Глухівський – у кожному з них за підсумками 2017 р. зібрано понад 75 тис. т цієї культури. Шосткинський, Путивльський і Глухівський райони виділяють за виробництвом вівса. Що до останнього, то варто відзначити, що посіви вівса географічно розміщені досить нерівномірно,

а сільськогосподарські підприємства Великописарівського району і Сумської міської ОТГ узагалі не займаються вирощуванням цієї культури (рис. 3.4).

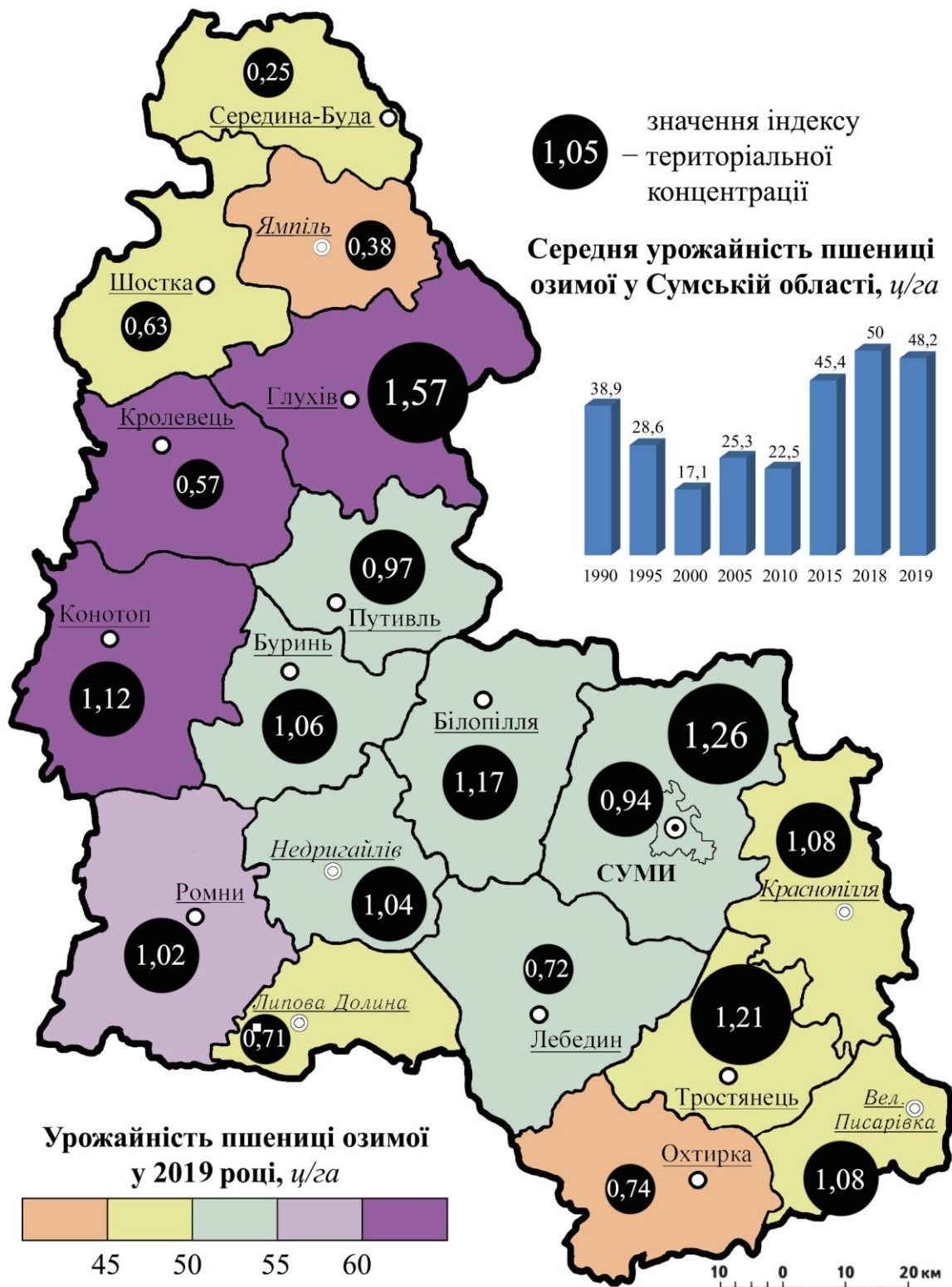

Рис. 3.3. Індекс територіальної концентрації вирощування сільськогосподарськими підприємствами озимої пшениці за адміністративними одиницями Сумської області ([4], зі змінами)

Як бачимо з рис. 3.4, значення I_{TK} вирощування вівса сільгоспідприємствами коливаються від 0,08 у Недригайлівському районі до 4,32 – у Шосткинському. Інакше кажучи, найбільш поляризовані адміністративно-територіальні одиниці Сумської області відрізняються за цим показником більше, ніж у 50 разів. Крім Шосткинського, високими значеннями I_{TK} вирощування вівса вирізняються Путивльський ($I_{TK} = 2,54$), Ямпільський ($I_{TK} = 2,51$), Охтирський ($I_{TK} = 1,64$), Глухівський та Кролевецький ($I_{TK} = 1,57-1,58$) райони. Разом з тим, найвища урожайність цієї культури була у Тростянецькому районі – 43,2 ц/га, хоча значення I_{TK} вирощування вівса тут було лише 0,16. Натомість у найбільш «вівсяному» Шосткинському районі урожайність склала 29,8 ц/га, що було на рівні середньої для області – 29,6 ц/га. За підсумками 2019 р. урожайність вівса скоротилася до 27,4 ц/га. Його було зібрано 31,2 тис. т з площі 11,4 тис. га.

Гречку вирощують у всіх адміністративних одиницях Сумської області (за винятком Сумської міської ОТГ), однак найбільшим валовий збір цієї культури є у сільгоспідприємствах Липоводолинського, Сумського і Краснопільського районів – понад 20 тис. ц у кожному. Великими є посівні площі, відведені під урожай гречки у Шосткинському районі, однак урожайність її тут менша – лише 9,2 ц/га. За значеннями I_{TK} вирощування гречки «найкращий» і «найгірший» райони відрізняються більше, ніж у 30 разів. Вирощування цієї культури зосереджене, передусім, на землях Липоводолинського району ($I_{TK} = 4,05$), а також Шосткинського ($I_{TK} = 2,01$), Краснопільського ($I_{TK} = 1,99$), Охтирського ($I_{TK} = 1,35$) та Сумського ($I_{TK} = 1,49$) районів. Менше всього гречку вирощують у Кролевецькому ($I_{TK} = 0,13$), Путивльському ($I_{TK} = 0,18$), Середино-Будському та Тростянецькому ($I_{TK} = 0,20-0,22$) районах. У цих же районах, зокрема у Путивльському, і найменша урожайність гречки – лише 3,2 ц/га. Найвища урожайність гречки була отримана у Липоводолинському і Недригайлівському районах – 20,2 і 15,4 ц/га відповідно. У середньому по області урожайність гречки у 2019 р. склала 14,4 ц/га; у 2017 р. було 11,5 ц/га. (рис. 3.5).

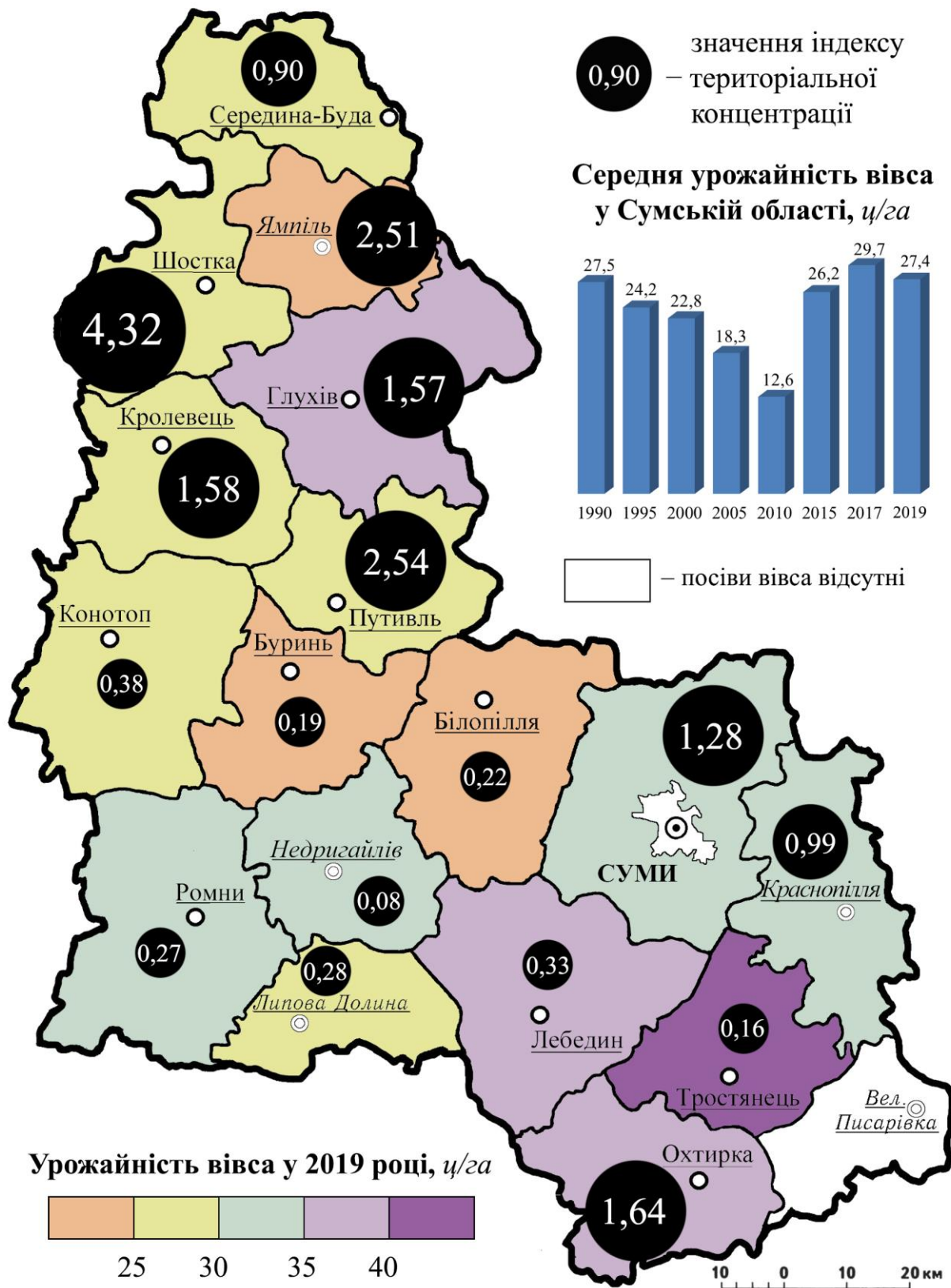

Рис. 3.4. Індекс територіальної концентрації вирощування сільськогосподарськими підприємствами вівса за адміністративними одиницями Сумської області ([4], зі змінами)

У 2020 р. в усіх категоріях господарств області намолочено 12,0 тис. тонн гречки з площі 6,6 тис. га, що на 5,0 тис. га більше ніж у попередньому році.

Рис. 3.5. Територіальна концентрація вирощування сільськогосподарськими підприємствами гречки у 2017 р. за адміністративними одиницями Сумської області ([4] зі змінами)

Середня урожайність склала 1,82 т/га, що на 0,4 т/га більше, в порівнянні з минулорічними показниками. За розміром посівних площ Сумщина займає 2 місце серед регіонів України. Область забезпечує потреби в зерні гречки, які становлять 6 тис. тонн на рік, за рахунок власного виробництва [46].

Вирощування сільськогосподарськими підприємствами власне зернобобових культур (горох, боби, люпин, квасоля; без зернових та сої) також представлене практично у всіх адміністративно-територіальних одиницях Сумської області, окрім Путивльського району та сільських населених пунктів Сумської міської ОТГ (рис. 3.6). За валовим збором зернобобових культур виділяються Глухівський, Роменський і Шосткинський райони. У двох останніх урожай цієї групи сільгоспкультур у 2017 р. становив близько 50 тис. ц, а у Шосткинському районі їх було зібрано майже 90 тис. ц. Хоча у Шосткинському районі урожайність зернобобових також була далеко не найвищою – 20,7 ц/га, тоді як середньообласний показник склав 29,3 ц/га. У 2019 р. урожайність зернобобових склала лише 21,5 ц/га.

Найменша урожайність зернобобових культур у сільгосппідприємствах – лише 9,8 ц/га зафіксована в Середино-Будському районі, а найвища – 39,4 ц/га, – у Роменському. Високою (30-35 ц/га) урожайність зернобобових є у Лебединському, Тростянецькому, Краснопільському, Білопільському, Недригайлівському, Сумському і Глухівському районах. Найбільше виробництво культур цієї групи сконцентроване у сільськогосподарських підприємствах Глухівського району ($I_{\text{TK}} = 3,07$), а також Шосткинського ($I_{\text{TK}} = 2,70$), Роменського ($I_{\text{TK}} = 1,40$) та Недригайлівського ($I_{\text{TK}} = 1,42$) районів. Менше всього вирощування зернобобових сконцентроване у Кролевецькому та Буринському ($I_{\text{TK}} = 0,05-0,06$) районах. Відтак, «найкращий» і «найгірший» район Сумської області за індексом територіальної концентрації вирощування цих культур і їх урожайністю відрізняються у 61,4 і 4 рази відповідно.

За підсумками 2019 р. зернобобових культур, передусім гороху, було зібрано 220,3 тис. ц з площі 10,3 тис. га. У тому числі було зібрано 56,2 тис. ц люпину (урожайність 17,2 ц/га), 4,4 тис. ц ярої вики (урожайність 15,4 ц/га),

145,3 тис. ц гороху (урожайність 25,1 ц/га), 12,5 тис. ц квасолі (урожайність 15,5 ц/га).

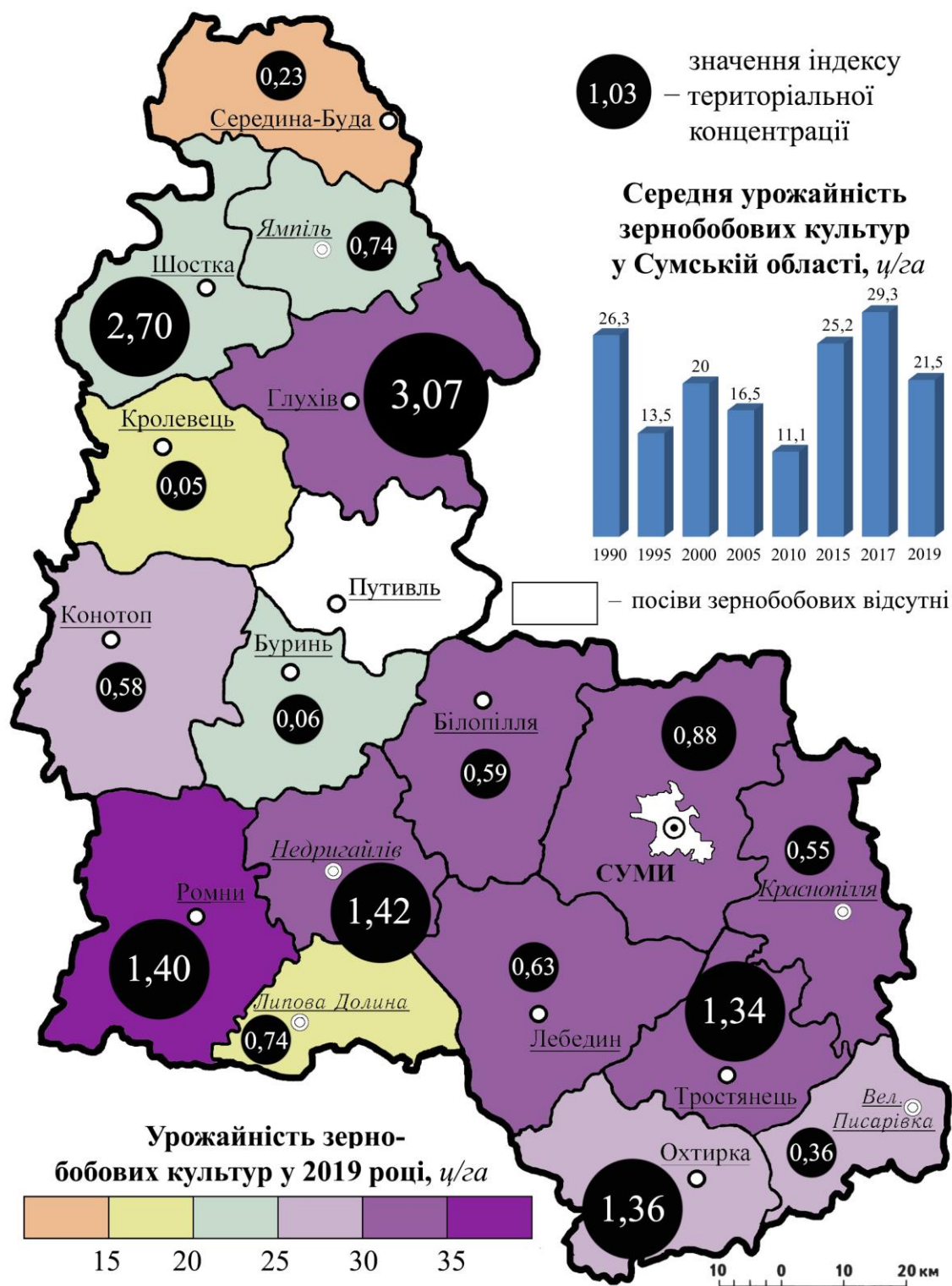

Рис. 3.6. Територіальна концентрація вирощування сільськогосподарськими підприємствами зернобобових культур у 2017 р. за адміністративними одиницями Сумської області ([4] зі змінами)

3.2. Географія вирощування технічних культур

Як уже вказувалося (див. розділ 2), провідною технічною культурою у Сумській області, як за обсягами посівних площ, так і за валовим збором, є соняшник, який «прийшов на зміну» цукровому буряку. Нині соняшник вирощують у всіх районах області, а також на землях Сумської міської ОТГ та навіть на землях Конотопської і Лебединської міськрад. Але найбільші площі під урожай цієї культури у 2017 р. були відведені у Роменському (24,9 тис. га), Конотопському (18,9 тис. га) і Білопільському (15,7 тис. га) районах. Відтак у цих районах було зібрано і найбільший урожай соняшнику: у Роменському районі – 646 тис. ц, у Конотопському – 474 тис. ц і Білопільському – 373 тис. ц. Проте найвищу урожайність соняшнику за підсумками 2017 р. отримано у Кролевецькому, Липоводолинському і Охтирському районах (34,0 ц/га, 28,9 ц/га і 28,6 ц/га відповідно), при середньообласному показнику 25,6 ц/га. У 2019 р. урожайність соняшнику зросла на 11,6 ц/га порівняно із попереднім роком.

За підсумками 2019 р. посівні площі, відведені сільськогосподарськими підприємствами під урожай соняшнику, збільшилися ще на 13,3%, досягнувши рекордних 236,7 тис. га. Причому у Великописарівському, Недригайлівському, Сумському, Тростянецькому районах посівні площі під соняшником порівняно з попереднім роком зросли на 25-50%, а у Середино-Будському – на 60,7%. Разом з тим, в окремих районах, як от у Білопільському чи Кролевецькому, посівні площі, відведені під урожай соняшнику скоротилися на 10-15%, а у сільськогосподарських підприємствах Лебединського району посіви соняшнику у 2018 р. скоротилися порівняно з попереднім роком на 35%.

Таким чином, найбільший валовий збір соняшнику у 2019 р. був у Роменському, Конотопському і Сумському районах – понад 500 тис. ц у кожному. Найвища урожайність цієї культури була отримана у сільськогосподарських підприємствах Краснопільського і Тростянецького районів – понад 33 ц/га, при середньообласному показнику 32,8 ц/га (рис. 3.7).

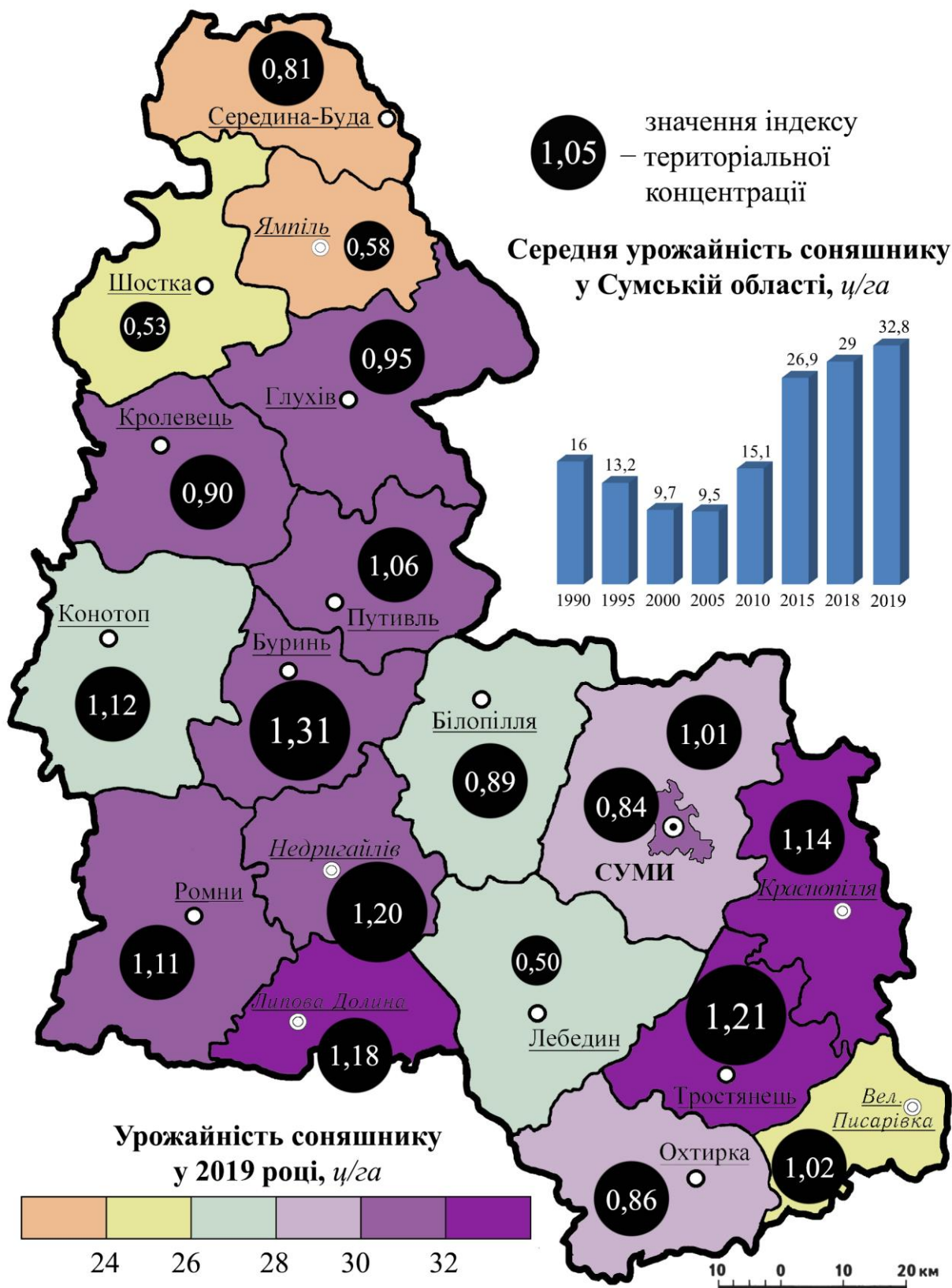

Рис. 3.7. Територіальна концентрація вирощування сільськогосподарськими підприємствами соняшнику у 2018 р. за адміністративними одиницями Сумської області ([4], зі змінами)

При цьому у Тростянецькому районі виробництво соняшнику сільськогосподарськими підприємствами у 2018 р. перевищило показник попереднього року у 2,25 рази (більше зростання було тільки у підприємствах Сумської ОТГ – 2,9 рази), а його урожайність зросла на 45%. Найнижчу урожайність – 20,8 ц/га спостерігаємо у Ямпільському районі. Тут, порівняно з попереднім роком, вона скоротилася на 15,4%.

З урахуванням загальної площі земельних угідь, найбільше виробництво соняшнику за підсумками 2018 року було сконцентроване у сільськогосподарських підприємствах Буринського району ($I_{TK} = 1,31$), а також Тростянецького та Недригайлівського ($I_{TK} = 1,20-1,21$) районів. Менше всього вирощування соняшнику сконцентроване у Лебединському ($I_{TK} = 0,50$), Шосткинському ($I_{TK} = 0,53$) та Ямпільському ($I_{TK} = 0,58$) районах. В цілому ж вирощування соняшнику за адміністративними одиницями є достатньо рівномірним. Крайні значення I_{TK} відрізняються лише у 2,6 рази.

Те ж саме, що про соняшник, можна сказати й про іншу технічну культуру – сою, яку також вирощують у всіх районах області. Найбільший урожай сої у 2017 р. зібрано у Білопільському (376 тис. ц), Лебединському (314 тис. ц) і Сумському (233 тис. ц) районах. У цих же районах і найбільші посівні площі, відведені під урожай цієї культури (понад 12 тис. га у кожному). Найменше сої вирощують у сільськогосподарських підприємствах північних районів області – Середино-Будському і Ямпільському.

Найвища у Сумській області урожайність сої спостерігається в сільськогосподарських підприємствах Глухівського та Путивльського районів – 21,7 та 21,1 ц/га відповідно. Найнижча урожайність сої – 10,9 ц/га (при середньообласному показнику 18,5 ц/га), – у Шосткинському районі. У 2019 р. урожайність сої зросла до 21,9 ц/га (рис. 3.8). Із засіяної площі 106,3 тис. га сої було отримано 232,4 тис. т.

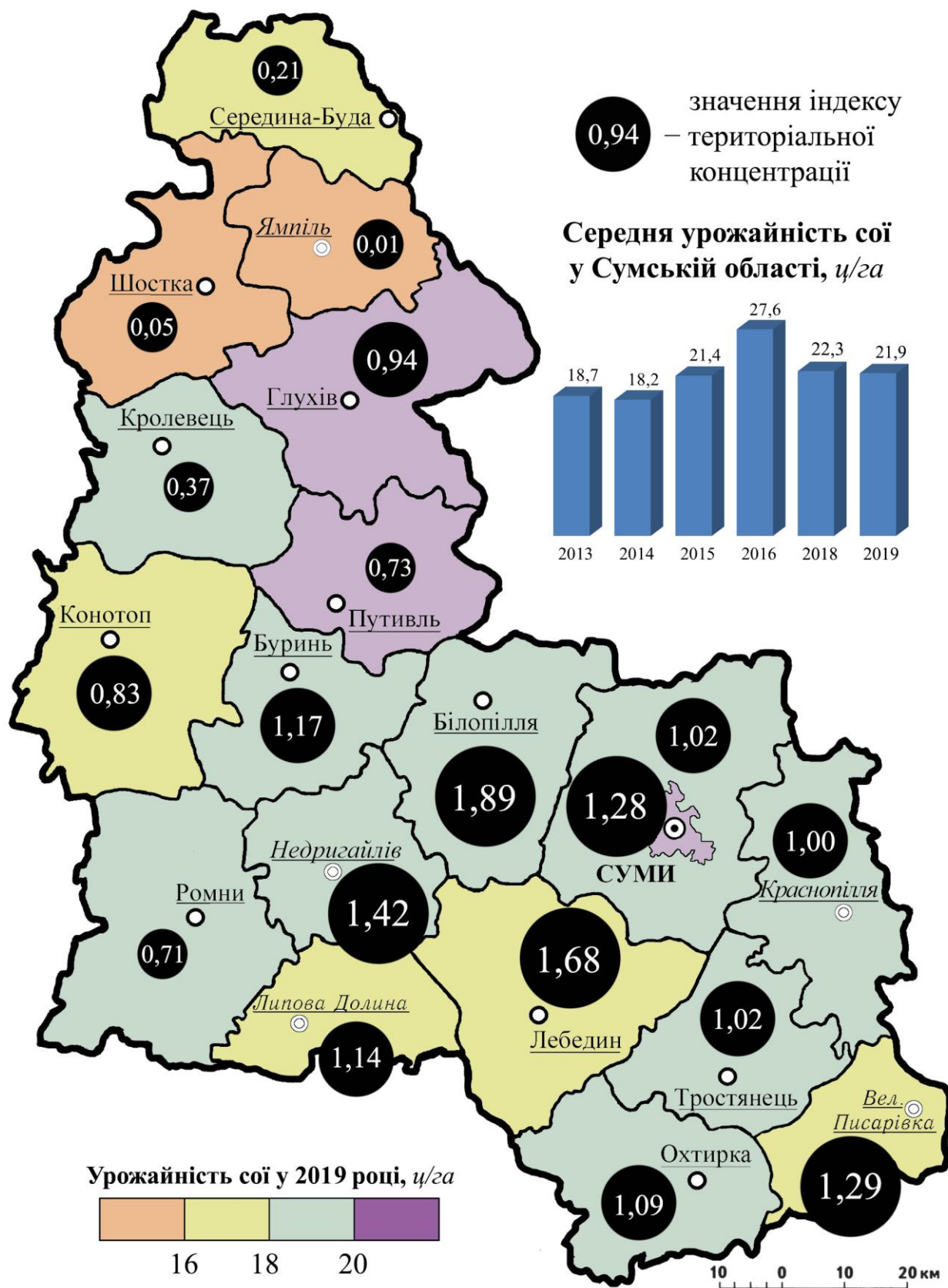

Рис. 3.8. Територіальна концентрація вирощування сільськогосподарськими підприємствами сої за адміністративними одиницями Сумської області ([4], зі змінами)

Названі географічні особливості підкреслюють значення індексів територіальної концентрації вирощування сої, які є найбільшими для Білопільського ($I_{TK} = 1,89$), Лебединського ($I_{TK} = 1,68$) і Недригайлівського районів ($I_{TK} = 1,41$). Відносно високою концентрація вирощування цієї культури була також на землях сільськогосподарських підприємств Сумської міської ОТГ і у Великописарівському районі ($I_{TK} = 1,28-1,29$). Найнижчі значення I_{TK} вирощування сої зафіксовані у Ямпільському ($I_{TK} = 0,01$), Шосткинському ($I_{TK} = 0,05$) і Середино-Будському ($I_{TK} = 0,21$) районах.

На третьому місці серед технічних культур, за часткою посівних площ у сільськогосподарських підприємствах Сумської області у 2017 р., знаходиться *озимий ріпак*. Основними районами вирощування ріпаку є Лебединський, Глухівський і Конотопський (більше 1 тис. га у кожному, а у Лебединському навіть більше 2,5 тис. га). У цих же районах і найвищі валовий збір та урожайність озимого ріпаку, яка за підсумками 2017 р. становить близько 40 ц/га. У 2019 р. урожайність озимого ріпаку зросла до 30,4 ц/га. Із засіяної площі 13,2 тис. га його було зібрано 40,1 тис. т.

Крім названих вище технічних культур, у Сумській області набули поширення цукрові буряки, льон-довгунець, коноплі. Однак під урожай традиційної для регіону технічної культури – *цукрового буряку* у 2019 р. було відведено лише 0,9 тис. га хоча ще у 2018 р. під буряком було 3,177 тис. га (але й це лише 0,85% площ, відведених під посіви технічних культур). У 2017 р. під цукровим буряком 5,755 тис. га (у 2007 р. цукровим буряком у Сумській області було засіяно 21,4 тис. га, а у 1990 р. – 119 тис. га). Хоча Сумська область входить у «стару» зону бурякосіяння разом з Вінницькою, Житомирською, Київською, Кіровоградською, Полтавською, Харківською, Хмельницькою, Черкаською та Чернігівською областями [29]. У 2006 р. на цукровий буряк припадало 30,8% (у 1996 р. – 76,7%) посівних площ, відведених під технічні культури. Валовий збір буряку у 2006 р. становив 0,9 млн. т, а урожайність – 275 ц/га. У 2017 р. цієї культури було зібрано лише 0,2 млн. т

при урожайності 416 ц/га. За підсумками 2018 р. виробництво цукрового буряку скоротилося майже удвічі – до 0,14 млн. т, при урожайності 440,9 ц/га.

Якщо у 2006 р. посівом буряків у Сумській області займалися у сільгосп підприємствах всіх адміністративних районів, окрім Середино-Будського, Шосткинського і Ямпільського, то у 2017 р. до останніх додалися Великописарівський, Глухівський, Кролевецький, Липоводолинський, Недригайлівський, Путивльський і Тростянецький. Іншими словами, цукровий буряк перестали вирощувати у більшості районів області. У 2006 р. найбільший валовий збір цукрового буряку був у сільськогосподарських підприємствах Сумського (більше 154,6 тис. т), Буринського (більше 90 тис. т), Конотопського (близько 87 тис. т) районів; сьогодні основними бурякосіючими районами є Білопільський, Охтирський, Роменський і Конотопський.

Виробництво *льону-довгунця* у Сумській області зосереджене у північних районах, передусім у Глухівському. Хоча раніше (у промисловому масштабі льон-довгунець вирощується у регіоні починаючи з 1977 р.) посіви цієї культури знаходилися також у Конотопському, Кролевецькому, Путивльському, Середино-Будському, Шосткинському, Ямпільському районах, які розташовані у мішанолісовій і північній частині лісостепової зони. У 2018 р. під урожай льону-довгунця було відведено 0,53 тис. га, а олійного льону – лише 0,05 тис. га. У структурі посівних площ льон-довгунець займає менше 0,3% від усіх земель, відведених під урожай технічних культур (у 1990 р. ця частка становила 4,4%). Продовжується скорочення валового збору льону (волокно). У 2015 р. було зібрано 1 тис. т льоноволокна, проти 3,1 тис. т у 2006 р. і 5,3 тис. т у 1990 р.

Скоротилися також посіви *конопель* – до 500 га у 2015 р. (у 2006 р. під коноплі було зайнято 1 тис. га ріллі). У наш час обробіткою конопель займаються у Глухівському районі. У Глухові працює науково-дослідний інститут луб'яних культур Національної академії аграрних наук, який займається проблемами вирощування збирання, первинної переробки та селекції луб'яних культур (льону, конопель, кенафу, джуту і канатнику).

Інститут може у повному обсязі забезпечувати потреби українських льоно виробників в елітному насінні.

Переробкою льону і конопель займається компанія «Лінен оф Десна» – одне з найбільших підприємств України, яке працює по повному циклу виробництва, починаючи з вирощування льону та технічних конопель, первинної переробки лляної і конопляної сировини та закінчуючи виробництвом 100% лляного полотна, натурального льонопенькового шпагату та мотузки, паливних брикетів та розсипного утеплювача (костриця льону або конопель). Виробничі потужності «Лінен оф Десна» складаються з льонозаводу та конопляної лінії у місті Глухів. Лєвова частина виробленого волокна реалізовується за межі України для потреб прядильних та текстильних підприємств, решта – переробляється на власній шпагатній фабриці, розташованій у с. Марчихина-Буда (Ямпільський район), на льонопеньковий шпагат і мотузку. Інше підприємство цієї галузі – ВАТ Коровинський коноплезавод зупинилося у 2012 р.

3.3. Географія вирощування кормових культур

Основною кормовою культурою у Сумській області є *картопля*. І хоча це досить поширена в регіоні культура, посівні площі, відведені під її урожай скорочуються. У 2018 р. вони становили 59,0 тис. га (99,4% до рівня 2017 р.), тоді як у 2007 р. під урожай картоплі було відведено 64,3 тис. га. У 2019 р. під урожай картоплі було відведено ще менше – 58,2 тис. га.

Сьогодні під урожай картоплі відведено 6,7% усіх посівних площ області (у 2007 р. ця частка становила 7,5%). Не зважаючи на скорочення посівних площ, валовий збір картоплі за останні роки збільшився і у 2017 р. становив 11073,7 тис. ц при урожайності 186,2 ц/га (у 2016 р. – 10655,8 тис. ц і 185,0 ц/га відповідно). У той час, як у 2007 р. з більшої площі було зібрано 10492,7 тис. ц, а у 1991 р. з площі близько 100 тис. га було зібрано лише 9393,4 тис. ц картоплі.

Варто відзначити, що останніми роками валовий збір картоплі є достатньо стабільним і тримається на рівні близько 1,0-1,3 млн. т, причому її урожайність є доволі високою (найбільша була зафіксована у 2014 р. 221,5 ц/га, тоді як у 2007 р. – 163 ц/га). Через несприятливі погодні умови у 2018 р. картоплі вирощено дещо менше – 10000,7 тис. ц (90,4% до рівня 2017 р.), із урожайністю 169,2 ц/га (90,9% до рівня 2017 р.). У 2019 р. збір картоплі був іще меншим – 9950,9 тис. т.

За валовим збором картоплі в області вирізняється Недригайлівський район, де у 2018 р. її накопано 570 тис. т при врожайності 409 ц/га (усі категорії господарств). Відтак на цей район припадає понад 50% усього валового збору картоплі в області. Значення I_{TK} вирощування картоплі у Недригайлівському районі становить 15,87 (рис. 3.9). Тут же спостерігається і найвища урожайність цієї культури у сільськогосподарських підприємствах – 245,8 ц/га. Значними є показники концентрації вирощування картоплі у сільськогосподарських підприємствах Краснопільського району ($I_{TK} = 2,25$). Найнижча урожайність картоплі у сільськогосподарських підприємствах Шосткинського і Ямпільського районів – менше 50 ц/га.

Як уже вказувалося, понад 99% урожаю цієї культури дають господарства населення. Протягом 2017-2018 рр. у сільськогосподарських підприємствах Сумської області площі, відведені під посадку картоплі, скоротилися на 47,8% і склали лише 178 га, а підприємства Путивльського, Тростянецького і Великописарівського районів узагалі не займаються картоплярством. Господарства населення вирощують картоплю на площі майже 59 тис. га. У 2019 р. у сільгоспідприємствах було зібрано 51,2 тис. ц (при урожайності 278,8 ц/га), а у господарствах населення – 9457,7 тис. ц (при урожайності 163,0 тис. ц).

Важливо підкреслили, що картопля – це одночасно як продовольча, так і технічна культура. У Сумській області вона раніше використовувалася для виробництва спирту і крохмалю, хоча крохмально-патокова промисловість у регіоні втрачена, а спиртова переживає серйозну кризу [27].

Рис. 3.9. Територіальна концентрація вирощування сільськогосподарськими підприємствами картоплі за адміністративними одиницями Сумської області ([4], зі змінами)

3.4. Географія овочівництва та вирощування плодів і ягід

Овочівництво – одна з важливих галузей сільського господарства Сумської області. Як і у картоплярстві, левову частку (99,3%) загального збору овочів забезпечують господарства населення. Валовий збір овочів в області у 2018 р. становив 201,2 тис. т, із урожайністю 182,1 ц/га (у т.ч. овочів відкритого ґрунту 198 тис. т із урожайністю 179,9 ц/га). У 2017 р. виробництво овочів склало 183,9 тис. т при урожайності 165,0 ц/га (у 2016 р. – 188,7 ц/га). У 2019 р. у Сумській області було зібрано ще більший урожай овочів – 203,2 тис. ц, а їх урожайність зросла до 187,0 ц/га (рис. 3.9).

Завдяки зростанню виробництва овочів останніми роками, воно досягло рівня 1990 р. (у 2017 р. – 96%, а у 2019 р. – 106% від рівня виробництва овочевої продукції у 1990 р.). В основному це пов'язано із збільшенням урожайності овочевих культур, яка у 2018 р. склала 179,9 ц/га, що на 10,4% більше, ніж у попередньому році³, а у наступному році зросла іще на (найбільша урожайність овочів була відзначена у 2004 р. – 207 ц/га (у 1990 р. – 138 ц/га). Разом з тим, за останні десятиліття спостерігається скорочення посівних площ, зайнятих під овочами (у 2017 р. вони склали 80% від розмірів посівних площ, відведених під урожай овочів у 1990 р., а у 2018 р. скоротилися ще на 0,8%).

У 2019 р. посівні площі, відведені під урожай овочів у Сумській області, зменшилися іще на 100 га, скоротившись до 10,9 тис. га.

У географічному аспекті найбільші обсяги вирощування овочів характерні для південних районів області, передусім Недригайлівського і Охтирського. В Охтирському районі у 2017 р. було зібрано 9,4 тис. ц овочів, що становить 28,1% їх загального виробництва у регіоні. У Недригайлівському районі за підсумками 2018 р. було вирощено 12,6 тис. ц овочів (6,2% виробництва овочевої продукції в області за відповідний рік).

³ Урожайність овочів відкритого ґрунту.

Значні обсяги вирощування овочевої продукції у 2017 р. також спостерігаються у Сумському районі – 7,1 тис. ц (21,1%), м. Суми (Сумська міська ОТГ) – 2,4 тис. ц (7,2%) і Роменському районі – 1,6 тис. ц (4,7%). Як бачимо, господарства цих п'яти адміністративних одиниць дають понад 60% виробництва овочевих культур у Сумській області. Більше того, сільськогосподарські підприємства Шосткинського, Путивльського, Тростянецького і Великописарівського районів узагалі не займаються овочівництвом. Відтак можна стверджувати, що овочівництво у регіоні має суттєву географічну поляризацію.

Названі закономірності підтверджуються розрахованими нами коефіцієнтами територіальної концентрації виробництва овочевої продукції сільськогосподарськими підприємствами. Найбільші значення I_{TK} характерні для Сумського району ($I_{TK} = 2,53$), а особливо для Недригайлівського ($I_{TK} = 9,70$) і Охтирського ($I_{TK} = 5,28$). Однак понад усе виробництво овочів сконцентроване на землях сільськогосподарських підприємств Сумської міської ОТГ, де значення I_{TK} виробництва овочевої продукції становить 41,3. Найвище і найнижче значення I_{TK} виробництва овочів підприємствами між різними адміністративними одиницями відрізняються у 4130 разів.

В області отримали розвиток *садівництво і ягідництво*, які найбільш поширені в господарствах населення й також мають суттєві географічні відмінності. Валовий збір фруктів і ягід – незначний і за підсумками 2018 р. становив 21,2 тис. т, що на 4,2 тис. т більше до рівня 2017 р. Через несприятливі погодні мови 2019 р. плодово-ягідної продукції було зібрано дещо менше – 17,95 тис. т при урожайності 56,8 ц/га (рис. 3.10). Увага до цієї галузі збільшується, наприклад, у 2007 р. в Сумській області було вирощено лише 7,9 тис. т плодів і ягід.

Насадження плодових і ягідних культур сьогодні займають 3,4 тис. га (у 2007 р. – 3,2 тис. га), що у 6 разів менше, ніж у 1990 р. У складі насаджень переважають зерняткові культури (яблуна, груша), які також дають найбільший валовий збір плодово-ягідної продукції.

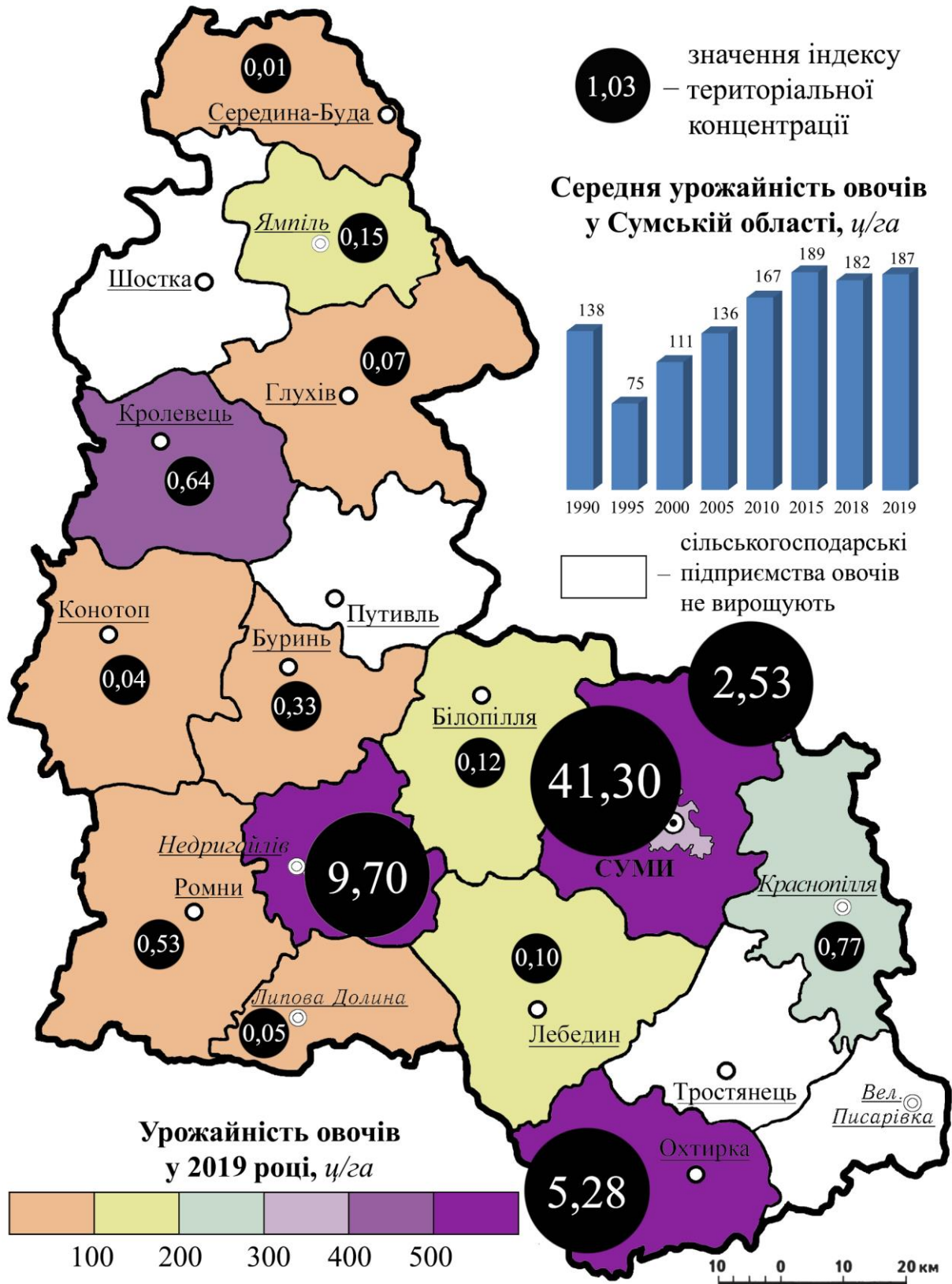

Рис. 3.10. Територіальна концентрація вирощування сільськогосподарськими підприємствами овочів за адміністративними одиницями Сумської області ([4], зі змінами)

Поширення отримали і кісточкові культури (сливи, вишні, черешні, абрикоси), а також ягідні насадження (малина, полуниця, смородина чорна і червона та інші культури, які представлені численними сортами).

За підсумками 2019 р., 91,3% плодів і ягід у Сумській області вирощено в господарствах населення (у 2017 р. – 89,9%). Що стосується сільськогосподарських підприємств, то основними районами – виробниками цього виду продукції традиційно є Охтирський і Конотопський, на які відповідно припадає 47,4% та 43,9% виробництва плодів та ягід у регіоні. Індекси територіальної концентрації для цих адміністративних одиниць мають значення 8,89 і 5,40 відповідно. У цих же районах були і найбільші показники урожайності плодів та ягід: 58,9 та 47,6 *ц/га*. Разом з тим, у восьми адміністративно-територіальних одиницях області (м. Суми, Буринському, Великописарівському, Недригайлівському, Путивльському, Середино-Будському, Тростянецькому і Ямпільському районах) товарне виробництво плодово-ягідної продукції сільськогосподарськими підприємствами відсутнє.

Якщо аналізувати географічний розподіл насаджень плодових і ягідних культур у плодоносному віці, то найбільша площа їх у Конотопському районі (159 га), а також у Охтирському (139 га). Таким чином на ці два райони припадає 35,3% площ, відведених сільгосппідприємствами під урожай даної продукції. Загалом вирощування плодів і ягід не належить до галузей спеціалізації сільського господарства Сумської області. Її частка у виробництві плодово-ягідної продукції України становить 0,8% [42].

РОЗДІЛ 4

ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ РОБОТИ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

Матеріали кваліфікаційної роботи мають краєзнавче значення, тому активно можуть використовуватися вчителями географії під час освітнього процесу у закладах загальної середньої освіти.

Зокрема, аналіз шкільної програми з географії дозволив визначити теми, де доцільно використовувати матеріали даної магістерської роботи.

У шкільному курсу географії 8 клас Географія «Україна у світі: природа, населення» (70 годин, 2 години на тиждень) можна використати матеріали під час вивчення розділу III. «Природні умови і ресурси України» у темах «Клімат і кліматичні ресурси». Розглядаючи особливості зволоження в різних частинах України, кліматичні умови своєї місцевості з іншими регіонами та їх вплив на сільське господарство, можна згадати галузеву структуру рослинництва Сумської області та обґрунтувати, чому саме такі види культур вирощуються в регіоні і як вони залежать від кліматичних умов.

У 9 класі у курсі Географія «Україна і світове господарство» (52 години, 1,5 години на тиждень) в II розділі «Первинний сектор господарства» 1 тема відводиться на вивчення сільського господарства світу та України. Тому тут також обов'язково потрібно використовувати для закріплення знань учнів краєзнавчий принцип і наводити приклади з географії сільського господарства Сумської області. Зокрема, розглядаючи географію основних зернових і технічних культур, розповісти про культури, які найбільш поширені у своїй місцевості. Слід зазначити, що окремим пунктом у даній темі є вивчення сільського господарства у своєму регіоні і саме тут є найбільші та найширші можливості для застосування матеріалів кваліфікаційної роботи.

Тема: Географія рослинництва в Україні. Рослинництво у своєму регіоні.

Мета: знати географічні фактори розвитку рослинництва в Україні, галузеву структуру рослинництва; аналізувати особливості розміщення рослинництва в

Україні та Сумській області; розвивати геопросторове мислення, аналізувати статистичні дані і робити висновки; виховувати любов до рідного краю, почуття гідності та повагу до людської праці.

Обладнання: підручники, географічні карти та атласи, контурні карти.

Тип уроку: урок вивчення нового матеріалу.

ХІД УРОКУ

I. Організаційний момент.

Привітання. Перевірка присутніх та готовність учнів до уроку.

II. Мотивація навчальної і пізнавальної діяльності учнів.

Сьогодні розвиток рослинництва є ключовим у сільському господарстві України. Рослинництво, передусім зернове виробництво має суттєвий вплив не тільки на розвиток сільського господарства, а й на деякі суміжні галузі харчової та легкої промисловості, а також на життєвий рівень населення. Рослинництво є головною галуззю сільськогосподарського виробництва і в Сумській області. Його територіальна та галузева структури досить динамічна, з'являються нові культури, які масово вирощуються в області, разом з тим, посівні площі інших сільськогосподарських культур, традиційних для рослинницького комплексу області, скорочуються або повністю вилучаються зі структури рослинництва. А от які нові культури вирощуються в нашій області, ми розглянемо на уроці.

III. Актуалізація опорних знань і вмінь учнів

Дайте визначення поняттю «Сільське господарство»?

Як поділяється сільське господарство на галузі?

Охарактеризуйте роль природних чинників у розвитку й розміщенні аграрного виробництва.

IV. Вивчення нового матеріалу.

Сьогодні на уроці ми будемо вивчати географію рослинництва в Україні та Сумській області. Сільське господарство утворює первинний сектор господарства і відноситься до найстаршого виду людської діяльності. Основною галуззю сільського господарства є рослинництво, що займається, головним чином, вирощуванням культурних рослин задля виробництва населення

продуктами харчування. Основою рослинництва України є вирощування зернових — пшениці, жита, проса, кукурудзи, рису та ін. Зернові — одні з основних продуктів харчування людини, а також сировина для харчової промисловості. Також рослинництво забезпечує тваринництво кормами та багато галузей промисловості сировиною рослинного походження. В Україні виробництво основних сільськогосподарських культур значно збільшилось: суттєво зросли обсяги виробництва зернових та зернобобових культур (у 2 рази), насіння соняшнику (у 3,2 рази), овочів (на 24,7%) і плодів та ягід (на 20,2 %); незначно підвищилися валові збори картоплі (на 4%) та. Натомість суттєво зменшилися обсяги виробництва цукрових буряків – на 51,2 %.

Зернові культури займають лідируче місце у структурі посівів. Наша країна займається вирощуванням ярових та озимих культур. Найбільше висівають озимих, так як вони є більш урожайними, хоча часто через несприятливі погодні умови їх посіви знищуються. Тому досить часто замість них пересівають ярові культури. Озима пшениця є основною зерновою культурою. Найбільше її вирощується у степовій та лісостеповій зона та частково на Поліссі. Також в нашій країні вирощують жито, близько 2 % площ від усіх зернових. Основні райони вирощування жита – Лісостеп, Полісся та Карпати. Кукурудза на зерно знаходиться на другому місці за площею посівів через свою урожайність, посухостійкість та високу кормову цінність. Найбільші площі посівів зосереджені у північному і центральному Степу. Також кукурудзу вирощують на півдні Лісостепу, Одеській, Чернівецькій та Закарпатській областях.

У галузевій структурі рослинництва значне місце посідають рис, гречка, просо. Валовий збір цих круп'яних культур за останні роки зріс. Найбільші посіви серед цих культур займає гречка, яку сіють на Поліссі та Лісостепу. Ще одна посухостійка культура – просо, яке вирощують у Лісостепу та Степу. На вирощуванні рису в Україні спеціалізуються Миколаївська та Херсонська області та АРК.

Технічні культури в Україні представлені соняшником і цукровими буряками. Площі посівів цукрового буряка постійно скорочуються і зосереджені у Лісостепу. Основною олійною культурою є соняшник, посіви якого постійно зростають. Хочу наголосити, що за обсягами виробництва соняшнику у 2019 р. наша держава займає перше місце в світі. Валовий збір культури у 2019 році склав 14,5 млн тонн, середня врожайність – 2,3 т/га. За посівними площами соняшнику Україна займає 2 місце у світі (6,2 млн га), поступаючись лише Росії з показником 8 млн га.

На Передкарпатті та Поліссі зосереджені найбільші площі картоплі. Також її вирощують і поблизу великих міст України.

По всій території України вирощують різноманітні овочі, фрукти, плоди та ягоди. Особливо поблизу великих міст.

Щодо нашої області, то структура посівних площ Сумської області за основними групами культур наступна (тис. г): зернові та зернобобові культури (681,2), технічні культури (352,2), картопля та овоче-баштанні культури (70), кормові культури (68,8). Основна частина посівних площ сьогодні відводиться під кукурудзу. Сумська область стала одним провідних вітчизняних регіонів кукурудзівництва. У 2019 році площі під кукурудзою на зерно в усіх категоріях господарств області становили 406,7 тис. га, а валовий збір цього виду зерна у заліковій вазі досяг майже 3,3 млн. т. За площами, зайнятими кукурудзою на зерно, область посідає 4-е місце в Україні.

У структурі посівів сільськогосподарських культур в Сумській області за 2019 рік частка кукурудзи на зерно перевищує 34%. Найбільші площі під вирощування цього виду зерна відводяться у сільськогосподарських підприємствах Білопільського (37,6 тис. га), Буринського (30,6 тис. га), Роменського (50,0 тис. га), Сумського (32,3 тис. га) районів. Площі, відведені під урожай інших сільськогосподарських культур у 2020 р. становлять 1172,4 тис. га.

Площа під посівами технічних культур з 2001 по 2018 р. в Сумській області збільшувалась, перш за все, завдяки збільшенню посівних площ

ріпаку, сої і соняшнику. Основну частину (52%) посівних площ технічних культур у регіоні займає соняшник на зерно – 242,2 тис. га. Посіви соняшника та сої набагато перевищують посівні площі, що відводяться під урожай традиційних і найбільш відповідних природним умовам Сумщини цукрових буряків і картоплі разом узятих.

На зернові та зернобобові культури припадає 58,7%, на технічні культури – 30,4% і на кормові культури – 5,9% посівних площ (решту угідь відведено під урожай коренеплодів і бульбоплодів, овочевих та баштанних культур). Це свідчить про те, стрімко збільшилась посівні площі, зайняті під зернові й зернобобові культури та технічні культури, натомість частка сільгоспугідь, відведених під кормові культури, різко скоротилась.

У Сумській області вирощується широкий спектр культур усіх основних груп сільськогосподарських рослин. Серед них зернові культури (в т.ч. озимі і ярі зернові, кукурудза на зерно), технічні культури (у т.ч. цукрові буряки, соняшник, ріпак, соя), овоче-баштанні культури, картоплю і кормові культури).

Основні зернові культури, які вирощуються в Сумській області, – кукурудза на зерно, озима пшениця, яра пшениця, озиме жито, ярий ячмінь, овес; круп'яні культури: гречка, просо; зернобобові культури: горох, квасоля, вика, люпин солодкий.

Провідне місце у зерновому господарстві області займають ярі культури. За валовим виробництвом зерна кукурудзи Сумщина посідає 5-е місце серед регіонів України. На другому місці серед зернових культур, як за розмірами посівних площ, так і за валовим збором, знаходиться озима пшениця (разом з тритикале). Серед технічних культур у рослинництві Сумської області найбільш популярними є соняшник та соя. Вирощування сої та ріпаку у регіоні зростає надзвичайно стрімкими темпами. Основне значення має озимий ріпак, насіння якого містить олію, що її використовують у лакофарбовій, миловарній, харчовій (маргариновій) та інших галузях промисловості.

Натомість виробництво інших, більш традиційних для області технічних культур, перш за все, цукрових буряків, суттєво скоротилося (хоча в окремі

роками у буряківництві спостерігалось деяке поживлення, зумовлене незначним відродженням цукрової промисловості). З інших технічних культур, що вирощуються у Сумській області у незначній кількості, варто відзначити льон-довгунець та коноплі.

Вирощування кормових культур і картоплі в Сумській області стрімко скорочується. Сумська область посідає 9-е місце серед регіонів України за обсягами вирощування картоплі. За валовим збором кормових культур виділяються кормові коренеплоди (понад 3 млн. ц) і кормова кукурудза. Виробництво *овочевих, плодових і ягідних культур* у Сумській області не є провідним. В регіоні працюють біля 20 сільськогосподарських підприємств різних форм власності, що займаються вирощуванням плодів та ягід.

Найбільша частка посівів сільськогосподарських культур у загальній площі адміністративної одиниці характерна для Білопільського, Буринського та Липоводолинського районів – понад 50%, а найменша – у Середино-Будському і Ямпільському – менше 20%.

V. Закріплення нових знань і вмінь учнів

1. Які культури займають перше місце у структурі рослинництва в Україні?
2. Де найбільше вирощується в Україні озимою пшениці?
3. Назвіть основні райони вирощування жита.
4. Яка культура найбільш поширена серед круп'яних культур України?
5. Що ви дізналися з уроку про вирощування соняшнику?
6. Охарактеризуйте структуру посівних площ в Сумській області.
7. Що найбільше вирощують в нашій області?
8. Які технічні культури вирощують в нашому регіоні?

VI. Домашнє завдання.

Опрацювати матеріал підручника. Підготувати доповідь про рослинництво вашого району.

VII. Підсумок уроку.

ВИСНОВКИ

Рослинництво – галузь спеціалізації сільського господарства Сумської області. У 2019 р. обсяг виробництва валової продукції рослинництва в усіх категоріях господарств (у постійних цінах 2016 р.) становив 26,2 млрд. грн. (4,4% загальноукраїнського виробництва рослинництва). Рослинництво є головною галуззю сільського господарства регіону. За підсумками 2019 р. тут вирощено 4439,1 тис. т зернових та зернобобових культур, у т.ч. 3251,3 тис. т кукурудзи на зерно, 897,0 тис. т пшениці, 208,1 тис. т ячменю. Також було зібрано 41,5 тис. т цукрового буряку, 776,4 тис. т соняшнику, 41,8 тис. т ріпаку, 232,4 тис. т сої, викопано 950,9 тис. т картоплі, зібрано 203,2 тис. т овочів відкритого ґрунту, 179,5 тис. т урожаю плодових та ягідних культур.

Сумська область за підсумками 2019 р. дає 5,9% загальноукраїнського виробництва зернових та зернобобових культур, 5,1% соняшнику, 4,7% картоплі, 2,1% овочів, 0,8% вітчизняних плодів та ягід. За вартістю виробленої продукції рослинництва область посідає 15-е місце серед регіонів України.

На території Сумської області сформувався достатньо потужний агропромисловий комплекс (АПК), представлений рядом галузевих рослинницьких АПК. Серед останніх слід виділити: зернопродуктовий, олійнопродуктовий, картоплепродуктовий, плодоовочевий, кормопромисловий луб'янопромисловий (льонопромисловий). Основою цих АПК є відповідні галузі рослинництва: зернове господарство, вирощування соняшнику, картоплярство, овочівництво, вирощування луб'яних культур (перш за все, льону-довгунця). До того ж, всі зазначені вище рослинницькі АПК мають певну обслуговуючу сферу: виробництво мінеральних добрив, насінництво, відповідне наукове обслуговування. У зв'язку з цим, особливо слід відзначити Глухівський науково-дослідний інститут луб'яних культур НААНУ, який займається проблемами коноплярства та льонарства – єдиний на Україні науковий заклад подібного профілю. Разом з тим, окремі галузеві АПК, як от цукробуряковий, виявилися значною мірою втраченими.

Однак сьогодні відмінності у зональній спеціалізації між окремими адміністративними одиницями суттєво стерлися, особливо у рослинництві. Це підтверджується структурою посівних площ, де майже повсюдно переважають кукурудза та соняшник. У регіоні переважають посівні площі, відведені під кукурудза та соняшник. Загальна посівна площа в Сумській області у 2014 р. складала 1086,3 тис. га, у 2016 р. вона зросла до 1114,9 тис. га, у 2018 р. – до 1159,7 тис. га, а у 2020 р. іще на 12,7 тис. га – до 1172,4 тис. га. Із 2000 по 2019 роки посівна площа змінювалася непропорційно для різних груп культур. Так, за вказаний час, площі, відведені під посіви зернових і зернобобових, зросли на 131,7 тис. га (з 548,5 до 680,2 тис. га). Основну частину у їх складі починає займати кукурудза на зерно – 406,7 тис. га (59,8 % площ, відведених під посіви зернових і зернобобових культур), хоча пріоритетним для Сумщини в рослинництві завжди було вирощування озимої пшениці, під урожай якої у 2016 р. було відведено 218,6 тис. га, а у 2018 р. – лише 181,6 тис. га.

Площа під посівами технічних культур з 2001 по 2018 р. в Сумській області збільшувалась, перш за все, завдяки збільшенню посівних площ ріпаку, сої і соняшнику. Завдяки цим культурам за вказаний період площа посівів технічних культур у регіоні зросла у 3 рази і досягла 372,8 тис. га. Основну частину (52%) посівних площ технічних культур у регіоні займає соняшник на зерно – 242,2 тис. га. Протягом 2014-2019 рр. площі сільгоспугідь, що відведені під цю культуру, зросли на 66,3 тис. га. Зростають також площі, відведені під сою (від 52,5 тис. га у 2010 р. до 137 тис. га у 2018 р.), яка вийшла за цим показником на друге місце серед технічних культур.

Відповідно посівна площа кормових культур за період з 2001 по 2019 рр. зменшилась у 5 разів із 259,4 тис. га до 74,0 тис. га, а землі, які використовувались для цих культур раніше, пішли в обробіток під зернові та, особливо, технічні культури (рис. 2.2). Посіви соняшника та сої набагато перевищують посівні площі, що відводяться під урожай традиційних і найбільш відповідних природним умовам Сумщини цукрових буряків (посівна площа у

2019 р. лише 950 га, навіть у 2018 р. вона була 6,3 тис. га) і картоплі (58,2 тис. га) разом узятих.

У сучасних умовах у відсотковому співвідношенні на зернові та зернобобові культури припадає 58,7%, на технічні культури – 30,4% і на кормові культури – 5,9% посівних площ (решту угідь відведено під урожай коренеплодів і бульбоплодів, овочевих та баштанних культур). Якщо порівняти ці частки з аналогічними, але станом на 1990 рік, то тоді на зернові та зернобобові культури припадало 44,7%, на технічні культури – 21,3%, на кормові – 34%. Це свідчить про те, стрімко збільшилась посівні площі, зайняті під зернові й зернобобові культури та технічні культури, натомість часка сільгоспугідь, відведених під кормові культури, різко скоротилась. Відтак навіть у районах, що раніше спеціалізувалися на бурякоцукровому виробництві й картоплярстві замість цукрових буряків та картоплі на сьогодні ми спостерігаємо переважання посівів фуражного та продовольчого зерна (передусім кукурудзи) і олійних культур.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атлас вчителя / Ж. Бонк, І. Дрогушевська, І. Європіна та ін. К.: ДНВП «Картографія», 2010. 328 с.
2. Атлас почв Украинской ССР. / Под ред. Крупского Н. К., Полупана Н. И. К. Урожай, 1979. 160 с.
3. Атлас природных условий и естественных ресурсов Украинской ССР. М.: ГУГК при Совете министров СССР, АН УССР. 1978. 184 с.
4. Корнус А.О. Атлас сільського господарства Сумської області. Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2019. 30 с.
5. Атлас Сумської області. Київ. Укргеодезкартографія, 1995. 40 с.
6. Божидай І. І. Аналіз сільськогосподарської галузі України. *Ефективна економіка*. 2018. №9. С. 1-7.
7. Валове виробництво сільськогосподарських культур у 2002-2019 роках по всіх категоріях господарств / [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.apk.sm.gov.ua/images/docs/n/ros/valove%20virobnictvo2019.xls> (дата звернення: 28.07.2020 р.)
8. Виробництво культур зернових і зернобобових у підприємствах Сумської області по містах обласного значення та районах у 2018 році / [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://sumy.ukrstat.gov.ua/?menu=935&level=3> (дата звернення: 28.07.2019 р.)
9. Виробництво культур зернових і зернобобових у підприємствах Сумської області по містах обласного значення та районах у 2019 році (остаточні дані) / [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://sumy.ukrstat.gov.ua/?menu=935&article_id=11915 (дата звернення: 22.10.2020 р.)
10. Виробництво культур зернових і зернобобових у підприємствах по містах обласного значення та районах Сумської області на 1 жовтня 2020 року / [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://sumy.ukrstat.gov.ua/?menu=935&level=3> (дата звернення: 22.10.2020 р.)

11. Виробництво сільськогосподарських культур за категоріями господарств у Сумській області у 2018 році / [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://sumy.ukrstat.gov.ua/?menu=934&article_id=11156 (дата звернення: 28.07.2019 р.)

12. Виробництво соняшнику у підприємствах Сумської області по містах обласного значення та районах / [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://sumy.ukrstat.gov.ua/?menu=936&level=3> (дата звернення: 28.07.2019 р.)

13. Виробництво сільськогосподарських культур у Сумській області у 2019 році / [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://sumy.ukrstat.gov.ua/?menu=173&article_id=11344 (дата звернення: 22.07.2020 р.)

14. Виробництво сільськогосподарських культур у Сумській області у 2018 році / [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://sumy.ukrstat.gov.ua/?menu=173&article_id=10506 (дата звернення: 22.07.2020 р.)

15. Доповідь про стан навколишнього природного середовища в Сумській області у 2017 році / Департамент екології та охорони природних ресурсів Сумської обласної державної адміністрації. Суми, 2018. 225 с.

16. Доповідь про стан навколишнього природного середовища у Сумській області / Мінприроди України; Державне управління навколишнього природного середовища по Сумській області. Суми, 1992. 195 с.

17. Заячук М. Д. Геопросторова організація фермерського укладу України : [монографія] / М. Д. Заячук. Чернівці : Букрек, 2015. 520 с.

18. Корнус А.О. Структура рослинництва та її відповідність природним передумовам як чинник сталого розвитку агровиробництва (на прикладі Сумської області). Фінансово-облікове забезпечення сталого розвитку аграрного сектора України: колективна монографія / за заг. ред. Л.І. Катан та Н.І. Демчук. Дніпро: Пороги, 2017. Розділ 2, глава 2.4. С. 163–173.

19. Корнус А., Корнус О., Сюткін С., Данильченко О. Географія вирощування зернових та зернобобових культур у Сумській області // Часопис соціально-економічної географії. 2019. Вип. 27. С. 60-69.

20. Корнус А. О., Росада М. В. До питання змісту регіонального атласного сільськогосподарського картографування (на прикладі атласу сільського господарства Сумської області) // Матеріали Всеукр. наук. конф. «Геодезія, картографія, землеустрій, кадастр: наукові дослідження та практичні вишукування». Умань, 2020. С.13–14.

21. Концепція розвитку в Сумській області плодово-ягідного напрямку діяльності на 2018-2020 роки. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.apk.sm.gov.ua/index.php/uk/kontseptsiji-rozvitku/72-kontseptsiya-rozvitku-v-sumskij-oblasti-plodovo-yagidnogo-napryamku-diyalnosti-na-2018-2020-roki>

22. Корнус А. О. Гідротермічні особливості мезоклімату Північно-Східного регіону України за результатами спостережень 2005–2016 років / А. О. Корнус, Д. В. Линок // *Наукові записки СумДПУ імені А. С. Макаренка. Географічні науки*. 2017. Вип. 8. С. 14–18.

23. Корнус А. О. До характеристики температурного режиму атмосферного повітря Північно-східного регіону України (за результатами спостережень 2005-2016 років) / А. О. Корнус, Д. В. Линок // *Актуальні проблеми дослідження довкілля*. Мат-ли VII Міжнар. наук. конф., 12-14 жовтня 2017 р., м. Суми). Суми : ФОП Цьома С. П., 2017. С. 89–91.

24. Корнус А. О. Сучасні термічні показники мезоклімату Північно-східного регіону України // *Рельєф і клімат : Матеріали II Міжнародної конференції (26-28 вересня, 2018 р.)*. Чернівці : Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2018. С. 21–22.

25. Корнус А.О. Географія Сумської області: природа, населення, господарство / А.О. Корнус, І.В. Удовиченко, Г.Г. Леонтєва, В.В. Удовиченко, О.Г. Корнус. Суми: ФОП Наталуха А.С., 2010. 184 с.

26. Корнус А.О. Температура повітря у північній частині Сумської області (за результатами спостережень 2005-2015 рр.) / А.О. Корнус, Д.В. Линок // Мат-ли наук. конф. за підсумками наук.-досл. і наук.-метод. роботи кафедр СумДПУ ім. А.С. Макаренка у 2016 році. Суми : Вид-во СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2017. С. 127.

27. Корнус О. Г. Історико-географічні особливості розвитку спиртової промисловості у Сумській області України / А. О. Корнус, О. Г. Корнус, С. І. Сюткін // Zbiór artykułów naukowych z 13 Konferencji Międzynarodowej Naukowo-Praktycznej "Science, Research, Development" (Berlin, 30-31.01.2019). – Warszawa, 2019. – S. 40–42.

28. Коровякова Т. Оцінка продуктивності заплавних лук р. Роменка (Сумська обл.) в умовах господарського користування // Інноваційні технології та інтенсифікація розвитку національного виробництва: матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. 16-17 жовтня 2014 р. Тернопіль, Крок, 2014. С. 42–44.

29. Леонтєва Г. Г. Економічна і соціальна географія Сумської області. Суми: СДПІ ім. А.С. Макаренка, 1999. 88 с.

30. Леонтєва Г. Г., Корнус А. О. Географія Сумської області: населення і господарство. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2006. 72 с.

31. Нешатаев Б. Н. Особенности природопользования в Сумском Приднепровье во второй половине XIX века и постантропогенные состояния его ландшафтов // *Наукові записки СумДПУ імені А. С. Макаренка. Географічні науки*. 2015. Вип. 6. С. 15–28.

32. Нешатаев Б. Н. Физико-географическое районирование Сумской области. Сумы: СГПИ, 1987. 54 с.

33. Нешатаев Б. Н., Корнус А. А., Шульга В. П. Региональные природно-территориальные комплексы Сумского Приднепровья // *Екологія і раціональне природокористування: Наукові записки*. Суми : СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2005. С. 10-31.

34. Обсяг виробництва, урожайність та зібрана площа сільськогосподарських культур за їх видами на 01 листопада 2019 року. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/sg/ovuzpsg/ovuzpsg_11_2019.xls

35. Перелік діючих сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів, зареєстрованих на території Сумської області / [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.apk.sm.gov.ua/index.php/uk/2013-04-18-21-51-02/28-napryamki-diyalnosti/ekonomika/764-perelik-diiuchykh-silskohospodarskykh-obsluhovuiuchykh-kooperatyviv-zareiestrovanykh-na-terytorii-sumskoi-oblasti> (дата звернення: 28.07.2019 р.)

36. Підсумки галузі рослинництва за 2018 рік / [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.apk.sm.gov.ua/index.php/uk/golovna-storinka/1188-pidsumky-haluzi-roslynnytstva-za-2018-rik> (дата звернення: 28.07.2019 р.)

37. Площі, валові збори та урожайність сільськогосподарських культур за їх видами та по регіонах у 2018 році (остаточні дані) / [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/sg/pvzu/pvzu2018_xl.rar (дата звернення: 28.07.2019 р.)

38. Площі, валові збори та урожайність сільськогосподарських культур за їх видами та по регіонах у 2019 році (остаточні дані). [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/sg/pvzu/pvzu2019_xl_ost.zip

39. Посівні площі сільськогосподарських культур за їх видами по регіонах у 2018 році. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/sg/ppsgk/ppsgk2018.xls>

40. Рослинництво Сумщини у 2017 році : Статистичний збірник / За ред. В.В. Куніциної; Сумське обласне управління статистики. Суми, 2019. 170 с.

41. Рослинництво у Сумській області (1995-2019 рр.) / [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://sumy.ukrstat.gov.ua/?menu=175&level=3> (дата звернення: 28.07.2020 р.)

42. Сільське господарство України : Статистичний збірник / Київ: Державна служба статистики України, 2019. 230 с.

43. Статистичний щорічник Сумської області за 2016 рік. Головне управління статистики у Сумській області. Суми, 2017. 482 с.

44. Структура и географические типы сельского хозяйства мира. География растениеводства мира. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://profil.adu.by/mod/book/view.php?id=1845&chapterid=4397>

45. Структура сільськогосподарських підприємств за організаційно-правовими формами / [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.apk.sm.gov.ua/index.php/uk/2013-04-18-21-51-02/57-napryamki-diyalnosti/ekonomika/infrastruktura-silskykh-terytorii/814-struktura-silskohospodarskykh-pidpryemstv-za-orhanizatsiino-pravovymu-formamy> (дата звернення: 28.07.2019 р.)

46. Сумщина у лідерах за площами посіву гречки в Україні. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://superagronom.com/news/11761-sumschina-u-liderah-za-ploschami-posivu-grechki-v-ukrayini?fbclid=IwAR2iklKlrscx11aDqXXJvhynTNoHRwXopnPKgoG3zhYxqy7GW-wKhmL9xo4>

47. Сумщина у цифрах : Статистичний збірник / Сумське обласне управління статистики. Ч.1. Суми, 1997. 168 с.

48. FAO. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.fao.org/nr/solaw/maps-and-graphs/en/>

Додаток А

Посівні площі, відведені під урожай основних сільськогосподарських культур
у Сумській області (1995-2019 рр.)

Рік	Посівна площа сільськогосподарських культур (тис. га)					Площа насаджень культур плодових та ягідних (загальна), тис. га
	культури зернові та зернобобові	буряк цукровий фабричний	соняшник	картопля	культури овочеві	
1995	601,5	100,8	29,4	72,5	13,5	22,6
1996	607,2	83,2	31,0	71,8	12,9	22,8
1997	625,6	73,6	33,1	72,6	12,5	22,5
1998	606,6	64,0	35,7	73,1	10,9	12,2
1999	578,0	64,2	36,9	73,0	11,0	12,0
2000	548,5	52,1	42,9	77,5	12,5	8,4
2001	594,5	53,0	29,1	75,8	11,3	6,7
2002	546,7	43,3	28,8	74,5	11,5	5,7
2003	457,4	54,8	40,9	74,8	11,7	5,3
2004	534,2	49,2	24,8	71,4	10,7	4,5
2005	539,7	32,3	29,8	67,6	10,3	4,1
2006	490,8	35,4	35,4	65,5	10,0	3,8
2007	553,9	22,7	33,5	64,3	9,5	3,7
2008	667,5	9,6	63,7	63,5	9,6	3,6
2009	664,8	8,6	61,4	63,8	9,4	3,6
2010	616,9	14,8	85,8	63,6	9,2	3,7
2011	670,3	21,4	117,1	66,3	10,1	3,5
2012	667,0	14,4	136,1	66,4	10,5	3,5
2013	671,5	1,0	162,8	62,6	10,3	3,5
2014	635,1	1,8	175,6	59,9	10,3	3,5
2015	668,3	1,8	175,4	57,5	10,0	3,5
2016	647,9	1,8	197,4	57,6	10,6	3,5
2017	613,7	6,3	201,4	59,5	11,1	3,4
2018	641,0	3,3	213,8	59,2	11,0	3,4
2019	680,2	0,9	236,7	58,2	10,9	3,5

Обсяг виробництва основних сільськогосподарських культур
у Сумській області (1995-2019 рр.)

Рік	Обсяг виробництва (валовий збір) сільськогосподарських культур, тис.ц					
	культури зернові та зернобобові	буряк цукровий фабричний	соняшник	картопля	культури овочеві	культури плодові та ягідні
1995	13801,0	16575,0	386,7	6178,0	993,0	76,7
1996	10656,0	11056,0	338,9	10285,0	1220,0	101,0
1997	12041,0	9715,0	220,5	7601,0	1218,0	362,4
1998	9885,0	7634,0	221,0	7969,0	1161,0	128,7
1999	8778,0	6796,0	277,0	3436,0	967,0	17,4
2000	9676,0	7728,0	402,0	9274,0	1377,0	47,4
2001	12081,0	7777,0	164,0	8308,0	1399,0	46,6
2002	13054,0	7061,0	266,0	7719,0	1437,0	45,9
2003	8074,0	8394,0	347,0	9268,0	1729,0	70,0
2004	12842,0	7957,0	135,0	9393,0	1619,0	78,5
2005	11191,9	6443,4	274,3	9172,7	1398,5	87,0
2006	8897,2	8951,0	340,5	7816,1	2054,7	56,2
2007	12884,6	5016,8	545,9	10492,7	1783,1	78,9
2008	23656,9	3279,8	1122,8	8964,2	1365,7	90,9
2009	20050,0	3331,5	973,8	9871,6	1909,5	94,9
2010	13238,9	3355,9	1290,2	9800,2	1536,8	137,3
2011	25222,1	8216,0	2376,9	11534,0	1892,9	151,3
2012	26677,4	5919,4	2907,1	11285,6	1853,5	138,6
2013	35880,6	309,0	4189,3	10918,8	1894,2	159,9
2014	39405,7	771,2	4238,3	13264,1	1943,1	164,5
2015	37345,0	746,3	4712,2	10683,8	1891,6	171,7
2016	38162,3	791,5	4884,2	10655,8	2004,4	155,6
2017	36862,4	2522,7	5162,9	11073,7	1838,7	170,1
2018	44701,0	1400,8	6210,3	10007,0	2011,6	212,4
2019	44325,7	414,6	7770,7	9508,8	2031,7	179,5

Урожайність основних сільськогосподарських культур у Сумській області
(1995-2019 рр.)

Рік	Урожайність сільськогосподарських культур, ц з 1 га зібраної площі					
	культури зернові та зернобобові	буряк цукровий фабричний	соняшник	картопля	культури овочеві	культури плодові та ягідні
1995	23,0	167	13,2	85	75	3,7
1996	17,7	157	11,3	143	96	4,8
1997	19,5	146	6,9	106	99	17,5
1998	18,5	149	6,7	109	108	10,9
1999	16,1	133	7,9	48	90	1,5
2000	18,2	171	9,7	120	111	5,8
2001	21,3	168	6,2	110	124	7,3
2002	25,5	191	9,5	104	126	8,6
2003	18,2	182	9,0	124	149	14,0
2004	25,1	181	6,1	132	152	19,1
2005	21,2	216	9,5	136	136	23,7
2006	18,7	275	10,3	119	207	16,8
2007	24,2	234	16,8	163	188	24,8
2008	35,7	345	17,8	141	143	28,8
2009	30,6	389	16,1	155	204	30,2
2010	22,1	232	15,1	154	167	41,6
2011	38,3	388	20,4	174	188	47,3
2012	40,5	415	21,6	170	178	43,4
2013	54,0	298	25,9	175	185	50,1
2014	62,2	437	24,1	222	189	52,0
2015	56,0	424	26,9	186	189	53,9
2016	59,1	433	24,8	185	189	49,4
2017	60,1	402	25,6	186	165	55,0
2018	69,7	441	29,1	169	182	69,0
2019	65,1	438	32,8	163	187	56,8